

**SURİYE'DE MEZHEPSEL BÖLÜNMÜŞLÜK, BARIŞ SÜRECİ ve AVRUPA
BİRLİĞİ'NİN ROLÜ**

Alan Analizi

Yakın Doğu Enstitüsü

Yazarlar

Doç. Dr. Umut Koldaş

Öğr.Gör.Erhan Ayaz

Bu çalışmada yer alan görüşler yazarlara ait olup Yakın Doğu Üniversitesi'nin kurumsal görüşü değildir.

Yakın Doğu Enstitüsü Raporları No: 04

2016

Yakın Doğu Enstitüsü (YDE)

Near East Institute (NEI)

YDE Raporları No: 4

Editörler : Ercan Çitlioğlu (Yakın Doğu Enstitüsü Danışmanı)
Doç. Dr. Umut Koldaş (Yakın Doğu Enstitüsü Müdürü)
Öğr. Gör. Erhan Ayaz (Yakın Doğu Enstitüsü Müdür Yrd)

Copyright @ Yakın Doğu Üniversitesi 2016

Tüm Hakları Saklıdır.

Birinci Baskı

Kütüphane Katalog Bilgileri

“Suriye’de Mezhepsel Bölünmüşlük, Barış süreci v Avrupa Birliği’nin Rolü”

Alan Analizi

Yakın Doğu Enstitüsü Yayınları

Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası Lefkoşa/KKTC.

Tel: 0392 680 2000 - 321.

Yakın Doğu Enstitüsü (YDE)

Near East Institute

Yakın Doğu Üniversitesi Büyük Kütüphanesi, Ofis: 50

Yakın Doğu Bulvarı PK/99138

Lefkoşa/KKTC

Tel: 0392 680 2000 -532.

www.yakindoguenstitusu.neu.edu.tr, [facebook/yakindoguenstitusu](https://www.facebook.com/yakindoguenstitusu)

İÇİNDEKİLER:

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Suriye'deki Dini ve Toplum/ Kamuoyu Liderleri'nin Barış İnşa Sürecindeki Rollerini.....4
2. Arka Plan: Yeni Şam Baharı mı?.....5
3. 2001 Yılından Günümüze; Suriye'de Sivil Toplum.....7
4. Suriye'deki Geleneksel Aile ve Aşiret Yapısı ve Barışın Sağlanmasındaki Olası Rollerini.....12
5. Etnik ve Dini Grupların Kanaat Önderleri ve Barış İnşa Etmedeki Olası Rollerini Sivil İslami Muhalefet ve Barış İnşa Sürecine Muhtemel Katkıları.....13
6. Durzi Liderliği ve Barış İnşa Sürecindeki Katkıları.....17
7. Suriyer Kürtleri ve Barış İnşa Sürecindeki Katkıları.....19
8. Suriye Türkmenleri ve Barış İnşa Sürecindeki Rollerini.....22
9. Suriye İş Dünyası ve Barış İnşa Sürecindeki Rollerini.....23

İKİNCİ BÖLÜM

1. Suriye'de Barış İnşası için AB ile Almanya'dan Beklentiler Suriye Krizinde AB ve Almanya: Yeni bir Başarısızlık mı?.....26
2. Lizbon Antlaşması Sonrası Dönemde AB ve Suriye Krizi.....27
3. AB'nin Eski Alışkanlığı: Deklarasyona Dayalı Dış Politika Vizyonu.....29
4. Suriye için AB İnsani Yardımları.....30
5. Uluslararası Toplum, AB ve Barış Çabaları.....31
6. İsteksiz Dış Politika Aktörlüğünden Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Aktif Oyunculuğa: Almanya.....33
7. Avrupa Birliği ve Almanya: Suriyeliler için Sıradaki Adım Ne Olabilir?.....36
8. Avrupa Komşuluk Politikalarının Yeniden Dizayn Edilmesi.....36
9. İnsani Yardımlar.....37
10. Sağlık ve Eğitim Sistemi.....38
11. Mülteci Sorunu Daha Fazla Avrupa Birliği Katkısına İhtiyaç Duyuyor.....39
12. Suriye Krizin Sonucu Olarak Türkiye-AB Anlaşması ve Ortak Eylem Planı.....41
13. AB, Almanya ve Türkiye: Zorunlu Bir Üçgen.....45
14. Suriye Halkının Karşılaştığı Sosyal Travmanın Üstesinden Gelinebilmesi için İhtimaller ve Sonuç.....46

SURİYE'DE MEZHEPSEL BÖLÜNÜŞLÜK, BARIŞ SÜRECİ ve AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ROLÜ

Bölüm 1

Suriye'deki Dini ve Toplum/ Kamuoyu Liderleri'nin Barış İnşa Sürecindeki Rollerini

Giriş:

Son dönemde Suriye toplumunu hem siyasi hem de sivil anlamda tarif etmeye yarayan en önemli kelime “bölünmüşlük” olacaktır. Suriye toplumunun sosyal yapısı aile zümreleri, dini gruplar, laik gruplar, etnik ve dini azınlıklardan oluşmaktadır. Suriye’de barış inşası için izlenmesi gereken strateji ülkede yaşayan farklı kimliklere sahip toplumun tüm kesimlerinin öznel istek, talep ve endişelerine göre geliştirilerek şekillendirilmelidir. Toplumdaki bölünmüşlük ve farklı gruplara ait kanaat önderleri ve toplum liderleri arasındaki iletişim eksikliği, söz konusu liderlerin barış inşaa etme süreçlerindeki aktif ve yapıcı rollerinin törpülenmesi anlamına gelecektir.

Suriye'nin sivil toplum aktörleri ve kanaat önderleri ve olası yapıcı rolleri Suriye’de yıllardır yaşanan çatışmanın sona ermesi ve ülkenin geleceği için çok önemlidir. Ülke içindeki bölünmüşlük ve barışın sağlanabilmesi için sorumluluk alacak etkili bir liderliğinin olmaması Suriye muhalefetinin en önemli sorunudur. Suriye’de barış inşa sürecinde rol alan tüm uluslararası aktörler Suriyeli toplum ve kamuoyu liderleri Suriye'nin geleceğinde çok değerli rolleri ve katkıları üzerine yeniden düşünmeli ve stratejiler geliştirmelidir. Medyanın doğası gereği sıklıkla üzerinde durduğu çatışmalar ve cihatçı grupların aksine barış ortamı için asıl önemli olan sivil toplumun duruş ve konumudur.

Suriye sivil toplum temsilcileri Cenevre I ve Cenevre II olarak adlandırılan barış görüşmelerine katılmış olmalarına rağmen uluslararası toplumdan yeterli yanıt ve destek alamamışlardır. Cenevre II görüşmelerinden önce Birleşmiş Milletler ile Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi arasında birçok toplantı gerçekleşmiştir. Lakhdar Brahimi ve danışmanlarının beklentisi görüşmelerde sivil topluma daha fazla rol verileceği yönünde olmasına rağmen toplantılara sivil toplumun daha fazla katılımı yönünde aynı isteği uluslararası toplumdan görememişlerdir. Cenevre II görüşmelerinin istenen başarıyı gösterememesinin arkasındaki nedenlerden biri de görüşmelerde sivil toplum katılımının eksik olmasıdır. Ayrıca görüşmelere katılan muhaliflerin birçoğunun ülke dışında yaşıyor olması ve onların Suriye

toplumunun gözünde değer ve etkilerinin sınırlılığı Suriye muhalefetinin en büyük problemlerinin başında gelmektedir.

Suriye’de demokratik geçişi savunan Yarından Sonra Birliği (Day After Association) adlı bağımsız kuruluşun Yürütme Kurulu Başkanı Wael Sawah’ın öncülüğünde hazırlanan Suriye’de geçiş sürecini planlayan “Yarından Sonra Projesi” için verdiği mülakatta açıkça ortaya koyduğu gibi;

“Sivil toplum Suriye’nin ihtiyaçları ve geleceğiyle ilgili yapılan görüşmelerle yakından ilişkilidir. Sivil toplumun medya gücü sayesinde, dünyanın geri kalanı Suriye’de neler yaşandığını öğreniyor, servis ettikleri fotoğraf ve videolarla yaşananlar hakkında farkındalık yaratıyor, mültecilere ve yerinden olmuş kişilere yardım ediyor, insan haklarını savunuyor, insan hakları ihlallerini ve insanlığa karşı işlenmiş suçları kayıt altına alıyor, tüm bunları rejime bağlı güçlerin sivilleri öldürdüğu ve muhaliflerin siyasi pozisyonlarını korumaya çalıştığı zaman ve mekanlarda yapıyorlar”.¹

Bu nedenle, Suriye tüm toplumunun aktif ve gönüllü desteği olmadan ülkede barış ortamı inşa etmenin konuşulamayacağı gibi çözümün kalıcı hale gelmesinden de bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Arka Plan: Yeni Şam Baharı mı?

Başer Esad iktidara geldiği 2000 yılında sivil toplumun hem Baas Partisi ve tabanı hem de Suriyeliler için öneminin farkındaydı. Bu yıllarda, yasal dernek sayısı 550 gibi rakamlara ulaşmıştı. 2000 yılında yaptığı bir konuşmada Başkan Esad sivil toplum konseptinin ülke gündemine gelmesi çağrısında bulundu. Beşar Esad’ın başkanlığın ilk zamanlarındaki algısı devletin vatandaşları üzerindeki baskısının kısmi de olsa azaltılmasının göstergesi, “Şam Baharı” adı verilen sayısız tartışma platformları ve sivil toplum derneklerinin oluşturularak siyasi liberalleşme ve demokratik çağrılarına kulak vermesi olmuştur.² Bu adım Suriye sivil ve siyasi toplumu için bir nevi dönüm noktası olmuştur.

---

¹ Rachel Brandenburg, “Syria’s Civil Society: Wael Sawah on the Push for Influence”, *United States Institute of Peace*, 27 Şubat 2014, <http://www.usip.org/olivebranch/syria-s-civil-society-wael-sawah-the-push-influence>(Erişim Tarihi 20 Şubat 2016).

² Ignacio A. Ossorio, “The Syrian Uprising: Syria’s Struggling Civil Society”, *Middle East Quarterly*, Cilt 19, No 2, 2012, s.23.

Bu gelişmeler siyasi ve sosyal konuların yoğunlukla tartışılmasına kapı aralamış ve daha sonra anılacağı üzere “Şam Baharı” sürecinin başlamasına olanak sağlamıştır. “Bahar”, aralarında Burhan Ghalyoun, Sadeq al-Azm, Michel Kilo, Abdul Rahman Munif, Adonis and Haidar Haidar gibi aydın ve düşünürlerin “99 Bildirgesi” adlı siyasi liberalleşmeyi amaçlayan manifestonun hazırlanması ve imzalanmasına yol açmıştır. Bahsi geçen “99 Bildirgesi” çatısı altında Suriye’nin önde gelen entelektüel ve düşünürleri çağrıda bulunarak:

- 1) Suriye’de 1963 yılında uygulanmaya başlayan olağanüstü hal ve askeri kanunun sona ermesi;
- 2) Siyasi fikirlerinden dolayı yurt dışına iltica etmiş ya da sürgüne gönderilmiş kişilerin affedilmesi ve ülkeye dönüşlerine izin verilmesi;
- 3) Hukukun üstünlüğünün sağlanarak toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi temel hakların tanınması.³

“99 Bildirgesi” ile başlayan süreci Suriye’de yaşayan bin entelektüel ve toplum liderinin imzaladığı ve Suriye’de rejimin demokratikleşmesini amaçlayan “1000’ler Bildirgesi” takip etmiştir. Bu aylarda büyük çoğunluğu başkent Şam olmak üzere iki yüzden fazla sosyal, kültürel ve siyasal konuları içeren tartışma forumları düzenlendi. Gerçekleştirilen siyasi ve kültürel forumlar arasında en önemlilerinden biri kuşkusuz eski parlamento üyelerinden Riad Seif’in evinde düzenlenmeye başlayan “Ulusal Diyalog için Forum” adlı tartışmalardır⁴. Bu günler için Suriye’de değişim sinyallerinin ilk işaretlerinin gelmeye başladığı zamanlardı demek mümkündür. Ne var ki 2000’li yıllarda yaşanan değişim hareketlerinin önemli isimlerinden Riad Seif birçok kez soruşturma geçirmiş ve Suriye’de değişim ve reform talebiyle oluşturulan Şam Deklarasyonu’na katılımından dolayı “hükümeti yıkmaya teşebbüs” suçlamasıyla hapse girmiştir. Deklarasyonun amacı özetle aşağıda verilmiştir:

“Demokratik ulusal rejimin kurulması değişim ve reform taleplerinin ana amacını oluşturmaktadır. Bu değişim kuşkusuz barışçıl, kademeli, uyum içinde, diyaloga dayalı ve diğerlerini tanıyan şekilde olmalıdır. Modern bir devlet inşa sürecinin ve

---

³ Ossorio, 2012, a.g.e, s.23-24.

⁴ Wael Sawah, “Syrian Civil Society Scene Prior to Syrian Revolution”, *Humanist Institute for Co-operation with Developing Countries*, No 21, Ekim 2012.

siyasal sistemin yeni bir sosyal sözleşmeye dayalı olması ve bunu takiben yeni bir modern demokratik anayasa oluşturulması, bununla birlikte vatandaşlık bağının oluşturulması, çoğulculuğu adapte eden, gücün barışçıl şekilde yer değiştirmesi, hukukun üstünlüğünün, toplumun tüm kesiminden vatandaşların din, dil, ırk, etnisite, aşiret ayrımı gözetmeksizin aynı haklara sahip olduğu, tüm bunların yeni bir tiranlığın oluşmasını önleyecek şekilde oluşturulması amaçlanmaktadır”.⁵

Deklarasyona imza koyan parti ve organizasyonlar Suriye Demokratik Ulusal Grubu, Suriye Kürt Demokratik Birliği, Sivil Toplum Uyanışı Komitesi, Suriye Demokrasi Cephesi, Gelecek Partisi, Müslüman Kardeşler Suriye Grubu ve Riyad Saif, Jawdat Sa'id, Dr. Abd-al-Razzaq Id, Samir al-Nashar, Dr. Fida Akram al-Hurani, Dr. Adil Zakkar, Abd-al-Karim al-Dahhak, Haytham al-Malih, Nayif Qaysiyah'dır. Ancak, Şam Deklarasyonu da günümüz Suriye muhalefetinin acısını çektiği benzer sorunlar olan koordinasyon eksikliği ve deklarasyona imza koyan tarafları oluşturan muhafazakar, milliyetçi, sol ve liberal grupların arasındaki beklenti farkları nedeniyle istenen etkiyi gösteremiştir.

2001 Yılından Günümüze; Suriye'de Sivil Toplum

Mart 2011'den günümüze, Suriye modern tarihin kaydettiği en ciddi krizlerden birini yaşamaktadır. Neredeyse geçen 6 yılın ardından barışçıl bir ayaklanmayla başlayan olaylar, iç savaşın tüm sivil toplum yapılanmalarını ve mekanizmalarını sildiği bir sürece evrilmiş durumdadır. Bununla beraber, Suriye'de yaşananların barışçıl bir başkaldırıyla uzaktan yakından bir alakasının kalmadığı aksine acı ve çok taraflı bir iç savaşa dönüştüğü yadsınamaz bir gerçektir. İç savaşın geldiği bu noktada Suriye'de sivil toplumun temelde iki farklı düşmanı olduğu açıktır: Esad rejimi ile radikal dinci militan guruplar. Bu nedenle, Suriye'de çözüm ve barış çabalarında sivil toplumun katılımı çok daha önemli hal almış durumdadır. İç savaşın geldiği bu çok yıkıcı aşamada ancak sivil toplum mekanizmaları olayların başladığı barışçıl ayaklanmalardaki taleplerin konuşulabilir olmasını sağlayabilir. Kuşkusuz, Suriye'deki sivil toplumun en büyük eksikliği olarak öne çıkan koordinasyon ve beraberliğin günümüze değin sağlanamamış oluşu sorun kimliğini korumayı sürdürmektedir.

Suriye sivil toplumu bir kısmı yurt dışında yaşayan birçok farklı dünya görüşüne sahip gruplardan oluşmaktadır. Bu durum, kısaca sivil olarak kalabilmek ve yaşamak için savaşın

---

⁵ Sawah, 2012, a.g.e.

tüm acımasızlığıyla süregeldiği ülkede ironik olarak algılanabilir. İç savaşın yarattığı şiddet, mevcut sivil toplumu çevrelemiş durumda olmasına rağmen bu gruplar tüm zorluklara rağmen yine de varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu gönüllü ve şiddeti kabul etmeyen gruplar laik gruplardan İslami gruplara kadar toplumun farklı kesimlerinden oluşmaktadır.

Bunlar arasında, *Musallah (Uzlaştırma)* hareketi şiddet içermeyen yapısıyla Suriye sivil toplumunda doğmuştur. Hareketin önerdiği “temelden uzlaşma” formülünü Suriye toplumunun tüm segmentleri tarafından uygulanabilir formül olarak değerlendirmek mümkündür. Musallah hareketinin “yeniden uzlaşma ve ardından inşa edilecek barış” için önerdiği 10 temel nokta Suriye’nin geleceği için hala yol gösterici ve değerli olabilir. Bunlar;

“Çatışma çözümüne yönelik tüm müzakereler ve demokratik süreci başlatacak tüm adımların desteklenmesi, şiddetin durması, Cenevre Konvansiyonunu ihlal edecek tüm savaş yöntemlerinin kınanması, Suriye iç savaşına dışardan müdahil olanların etkisinin azaltılması, iç savaşın gidişatıyla ilgili doğru bilgi akışının sağlanması, Suriye’de istikrarı sağlamada faydalı olabilecek ve durumun şeklini değiştirebilecek yeni siyasi partilerin hayata geçmesinin desteklenmesi, sivil nüfusun zarar görmesine neden olan yaptırımların durdurulması, insani yardımların adil şekilde ihtiyacı olanlara ulaştırılması, farklı STK’lar arasında tarafsızlığın sağlanması ve çalışma alanlarının genişletilmesi, farklı inanç ve etnik grupların ibadet özgürlüğünü sağlayan, eşit vatandaşlığı garanti altına alan yeni bir devletin desteklenmesi.”⁶

Musallah insiyatifi Suriye sivil toplumunda modern, barışçıl ve demokratik bir Suriye isteyen düşünürler ve kanaat önderlerinin desteğini kazanarak dönüşümü sağlama amacıyla hayata geçmiştir.

Tansiqiyyats(Yerel koordinasyon komiteleri) Suriye sivil toplumunun oluşumunda diğer önemli bileşenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. *Tansiqiyyats*’ın amacı toplumda farkındalığı artırarak, yapısındaki farklı bileşenlerle birlikte ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasi durumunu değiştirmek için barışçıl gösteriler düzenlemek ve özgürleştirdikleri alanlarda yönetim mekanizmaları kurmaktır. Benzer şekilde değerlendirebileceğimiz vatandaş grupları da değişimin şiddet içermeyen yönü için çok önemlidir. Ayyam al-Hourriyya (Özgür Günler)

---

⁶ Musallah internet sayfası, <http://www.syriasolidaritymovement.org>

aktivistleri ve dini ya da aşiret liderleri arasında toplantılar düzenleyebilen en büyük ve etkili vatandaş toplulukları arasında yer almaktadır. Topluluğun amacı Esad rejimini barışçıl şekilde düzenleyecekleri sivil itaatsizlik eylemleriyle devirmektir.⁷

Bunların dışında savaştan çok fazla etkilenen Suriye toplumu için çalışan insani yardım amaçlı organizasyonlarda mevcuttur. *Nadja Now*, (Yardım Şimdi) ayaklanmalar başladıktan hemen sonra 2011 yılında Şam'da kurulmuştur. Yardımlarının kayda değer bölümünü Suriye'den sağlayan *Nadja Now* büyük bir kısmını ise Suriye dışından sağlayarak düzenli olarak “yemek, kıyafet, ilaç gibi ihtiyaçları karşılamakta, yaralıları tedavi etmekte, savaşın psikolojik olarak etkilediği ve travmatik stresten muzdarip çocuklara yardım etmektedir.⁸

Suriye sivil toplum yapısında yerel seviyede, otonom ve hiyerarşik yapıda olmayan önemli organizasyonlar da mevcuttur. Devrimci gösterilerin başlamasından sonra devlet otoritesinin etkisiz olduğu birçok bölgede oluşturulan yerel konseyler sivil idari birimler olarak hareket etmişlerdir. Bu konseylerin yapısı temsili demokrasi modelinde olmakta, yürütme komiteleri serbest seçimler sonrasında belirlenmektedir. Anılan konseylerin amacı toplumun temel ihtiyaçlarını koordinasyon içinde sağlamak, sosyal, ekonomik ve siyasi aktiviteler düzenlemektir. Konsey üyeleri yerelde rejim tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini belgeleyip bunları rapor etmek, protestolar organize ederek sivil itaatsizlik kampanyaları düzenlemek ve bombardıman altında ya da işgal altındaki bölgelerde dağıtmak üzere yardım toplamak gibi çok önemli faaliyetlerde bulunmaktadır.⁹

Yerel Konseylerin yine yerel seviyede yürüttüğü çalışmalara rağmen, bölgede muhalif hareketleri koordine eden ve aralarında iletişim ve koordinasyonu sağlayan şemsiye örgüt olarak adlandırabileceğimiz Yerel Koordinasyon Komiteleri (YKK), Ulusal Hareket Komiteleri (UHK), Suriye Devriminin Koordinasyon Komiteleri Federasyonu (SDKK) ve Suriye Devrimi Genel Komisyonu (SDGK) gibi örgütler de ortaya çıkmıştır. Ne var ki

---

⁷ Donatella D. Ratta, “Syria: Virtue of civil disobedience”, *Al Jazeera*, 06 Nisan 2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/04/20124283638298672.html> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁸ Laura Ruiz de Elvira, “The Syrian Civil Society in the Face of Revolt”, *Tepsis Papers*, TEPSIS Excellence, Paris, Ekim 2013, s. 4.

⁹ Leila Shrooms, “SYRIA: The struggle continues: Syria’s grass-roots civil opposition”, *Tahrir ICN*, 16 Eylül 2013, <http://tahriricn.wordpress.com/2013/09/16/syria-the-struggle-continues-syrias-grass-roots-civil-opposition/> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

örgütler tamamen kapsayıcı örgütler olamamış ve yerel konseyleri monolitik olarak temsil edememişlerdir.¹⁰

Yaşanan iç savaşa rağmen din faktörü Suriye sivil toplumunun en önemli bileşeni olmaya devam etmektedir. Fakat Khanfar'ın söylediği gibi modern Suriye'nin tanık olduğu sadece bir dini çatışma olmamakla beraber; yaşanan çatışmayı bölgede kontrolü ele geçirmek isteyenlerin siyasi manipülasyonlarının hızlı görülen bir sonucu ve mezhepsel faktörlerle açıklamak daha doğru olacaktır.¹¹ Başkaldırı, laik ve şiddet içermeyen konumdan bir yanda İran, Hizbullah diğer tarafta Suudi Arabistan, Kuveyt, Türkiye gibi ülkelerin çatışmaya dahil olduğu Sünni-Şii/Alevi kimliklerin vekalet savaşlarına kurban gittiği uzun süreli bir çatışmaya dönüşmüştür. Bu nedenle yerel ve bölgesel dini liderler verdikleri mesajlarla Suriye'de barışı sağlayacak toplumlar arası etkileşim için çok kritik bir önem kazanmıştır.

Kuşkusuz bu kadar uzun soluklu yaşanan çatışmanın tek nedeni dini kimlikler olmamakla beraber çatışmadaki tarafların siyasi kimlikleri tanımlamadaki en önemli unsurun mezhepleri olduğunu göstermektedir.¹² Dinin toplumsal etkisi ve tesiri Orta Doğu toplumlarının dönüşümünde ve bölge devletlerinde çok önemlidir. Bu durumda dini liderlerin kendi toplumlarını barış için cesaretlendirecek adımları atmaları bölgenin geleceği için değeri yüksek bir olgudur.

Ülkede barışın sağlanabilmesi için diğer bir gereklilikte belli başlı etnik gruplar arasında etnik merkezli çatışmaların önüne geçebilmektir. Etnik gruplar arasında Kürtler; Türkiye, Irak, Suriye ve İran gibi ülkelerin dâhil olduğu bölgesel dengeler açısından en önemli aktörlerden biri olmuş durumundadırlar. Kürt Demokratik Birlik Partisi (PYD) – PKK'nın Suriye kolu- Suriye'de yaşanan çatışmalarda Kürt guruplar arasında Suriye'deki en etkili muhalif gruplar arasında yer almaktadır. PYD ve Suriye Kürt Ulusal Konseyi (KUK), Kürt Yüksek Komitesi'ni (KYK) 13 farklı Kürt partisiyle ve Irak'ın yarı-otonom bölgesi olan Kürdistan Bölgesi Başkanı ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) lideri Mesud Barzani liderliğinde 2012 yılında kurmuşlardır. Kürt siyasi hareketi için Suriye'de dominant unsur kuşkusuz PYD olmuştur. PYD'nin amacı ve hedefiyse Kürt halkının anayasal haklarının tanınması ve Kürt halkına “demokratik özerklik” verilmesi olarak özetlenebilir. Bu bağlamda

---

¹⁰ A.g.e.

¹¹ Khanfar, Wadah “Religion and Politics in Syria”, *Faith Street*, 19 Mart 2012, <http://www.faithstreet.com/onfaith/2012/03/19/religion-and-politics-in-syria/10175>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

¹² Zachary Laub, “The Role of Religion in Post-conflict Syria: interview with Daniel Philpott”, *Council on Foreign Relations*, 07 Şubat 2013, http://www.cfr.org/syria/role-religion-postconflict-syria/p31050?cid=soc-Twitter-in-Interview-Role_of_Religion_Postconflict_Syria-070213 (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

PYD gerçekleştirdiği kantonal yapılanmalarla (Kobani, Cizire, Afrin) Suriye’de Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kontrolünü ele geçirmiş durumdadır.

Hinnesbuch’un üzerinde durduğu şekilde, modernize yarı ilkel birlikler, mezhepçi asabiyya ve kliyalizm otoriter rejimlerin güçlenmesine ve sivil toplumla belli bir uzlaşma sağlanmasına izin vermeyerek devletin liberalleşme sürecini engellemektedir.¹³ Bu durumda Suriye’de yaşandığı gibi ve hükümetin artan şekilde toplumun büyük bir çoğunluğunu belirli sosyal desteklerden mahrum bırakması (Suriye toplumun 2/3’ünün Sünni olduğu düşünüldüğünde Sünni şehirli burjuva sınıfının rejim tarafından yabancılaştırılması ekonomiyi olumsuz anlamda etkileyecektir.

Suriye toplum yapısı aile-klan, dini gruplar, laik gruplar ve etnik-dini azınlıklardan oluşmaktadır. Bu yüzden barış için oluşturulan stratejiler toplumun her kesiminin spesifik çıkarları, talepleri ve endişelerini dikkate alacak şekilde olmalıdır. Toplumun oluşturan dini, etnik, mezhepsel kanaat önderleri ya da aşiret liderleri her türlü barış inşa süreçlerine entegre edilmelidir. Bu noktada raporun ilerleyen bölümü Suriye’de barış inşa süreçlerinde birçok farklı grubun entegre edilmesinin önemi üzerinde duracaktır. Bu noktada sırasıyla aile yapılarının, dini grupların (ör: Müslüman Kardeşler), etnik toplulukların (Kürtler, Dürzîler) ve iş dünyasının önemi sırasıyla değerlendirilecektir.

---

¹³Raymond A. Hinnesbuch, “State, Civil Society, and Political Change in Syria”, Augustus R. Norton (der.), *Civil Society in the Middle East*, Leiden, E.J. Brill, s.214-243.

Suriye'deki Geleneksel Aile ve Aşiret Yapısı ve Barışın Sağlanmasındaki Olası Roller

Aile-aşiret yapıları Suriye'nin birçok kasabasında, vatandaşlarına “birlik olma, kimlik ve sosyo-ekonomik kazanım” gibi sonuçların kaynağı olmaktadır. Suriye'de ayaklanmaların başladığı ilk günlerden beri farklı aşiret grupları kendi çıkarları doğrultusunda farklı taraflarda yer almaya başlamışlardır. Bu nedenle, Suriye'de yaşanan iç savaşın içindeki güç savaşlarının karakteristiğinin en önemli özelliği aşiretsel ve mezhepsel bölünmüşlük olmaktadır.

Kimi aşiretler Suriye'de ayaklanmaların başladığı andan itibaren Suriye muhalefetinin yanında yer aldılar. Ayaklanmaların ilk aşamalarında, Suriye muhalefetinin amacı kabileciliği canlandırmak ve Esad rejimine karşı aşiretsel dayanışmayı artırarak kitleleri mobilize etmektir. Muhalefetin bir diğer beklentisi aşiretlerin Suriye hükümetinin yanında durmaktan vazgeçeceği ve rejim karşıtı bir pozisyon alacakları yönünde olmuştur. Fakat bu beklenti pratikte hayata bulmamıştır. Aşiretsel/mezhepsel bölünmüşlüklerin yarattığı koordinasyon eksikliği nedeniyle Esad rejimine karşı birlikte olamadılarsa da aşiretler yine de Suriye muhalefetinin en önemli bileşenlerinden biri olarak kalmışlardır.

Muhalefet içindeki aşiretlerden ya da kabilelerden en öne çıkanlar arasında Jaabour, Ta'i, Quanzaia, Baggara, Dulaim, Şammar, Quaidat yer almıştır. Muhalefet içindeki kimi aşiretler güçlerini bir araya getirerek “Suriye Arap Aşiretleri Birliği” ve “Aşiretler Meclisi” gibi yapılar oluşturdular. Kimi aşiret liderleri -Nawwaf al Bashir-Baggara Aşireti Lideri gibi- Suriye muhalefetinin düşünce önderleri arasında yer aldılar. Bahsi geçen kabile-aşiret liderleri yaşanan çatışmalardan bağlı oldukları toplulukların çıkarlarını ve haklarını koruyabilmek için Suriye'de kurulan siyasi (Suriye Ulusal Konseyi) ve askeri (Özgür Suriye Ordusu) birliklerde yer almışlardır. Aslında, bu aşiretlerin çatışmalarda yer almak istemesinden ziyade, Suriye aşiret üyelerinin asıl tercihi ve konsantre oldukları ana konu kendi güvenlik alanlarını oluşturmaktır.

Bununla beraber kimi aşiret ve kabile liderleri Suriye krizi içinde Esad rejimi saflarında yer aldılar. Ocak 2014 tarihinde, Suriye Aşiret Topluluğu –rejim tarafından kurulan aşiret birliği- Esad rejimine bağlılıklarını ve Suriye ordusuna desteklerini açıklayan bir bildiri yayınladılar. Bildiriye imza atan aşiretlerin temsilcileri “Suriye halkının kanını dökenler ve silahlı terör örgütlerinin yanında yer alanların Suriye toplumunu Cenevre II görüşmelerinde

temsil etmeye hakkı yoktur. Suriyelileri ancak Suriye’de olanlar temsil edebilir ki Suriye dışında yaşayanların Suriyeli aşiret ve kabileleri ya da Suriye halkını temsil etme olasılıkları yoktur” demişlerdir.¹⁴

Bu kabileler “Doha Koalisyonu” ve “İstanbul Konseyi” gibi Suriye muhalefetinin parçası olan oluşumlarda temsil edilmekten vazgeçmişlerdir. Bu vazgeçmenin nedeni ise bahsi geçen oluşumların, Suriye’nin iç meselelerine dış güçlerin müdahale etme araçları olduğu düşüncesine sahip olmalarıdır. Esad rejimi bu düşünceye sahip aşiretleri Suriye muhalefetine karşı keskin pozisyon almaya ikna etmiştir. Bu amaca hizmet etmek için, Esad rejimi tarafından çeşitli aşiret liderleri ile Humus, Tartus ve Rakka’da farklı toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantılara katılan aşiret liderleri rejime olan bağlılıkları ve muhalefet gruplarının tutumlarıyla birlikte rejim karşıtı grupları kınadıklarını açıklamışlardır.

Yaşanan çatışmaları sona erdirmek ve barış inşa çabalarının başarılı olabilmesi aşiret liderlerinin geçiş sürecinde karar alma aşamalarına dahil olmalarının gerekliliği ortadadır. Suriye’nin yeniden inşa sürecinde aşiret ve kabile yapılarının ihmal edilmesi, sürecin kontrolden çıkmasına ve durumun daha da kaotik bir hal almasına sebebiyet verebilecektir.

Etnik ve Dini Grupların Kanaat Önderleri ve Barış İnşa Etmedeki Olası Roller

Sivil İslami Muhalefet ve Barış İnşa Sürecine Muhtemel Katkıları

Suriye’de İslami muhalefet tarihsel olarak dağınık olmuştur.¹⁵ Bu nedenle Suriye’de İslami muhalefet Esad rejimine güçlü bir alternatife dönüşme başarısını gösterememiştir. Eş zamanlı olarak, yeniden canlanan İslami muhalif gruplar yapılaşmamış ve çoğunlukla kurumsallaşamamıştır. Görünen o ki Suriye’de olası bir değişimde siyasi gücü elinde bulundurabilecek ve hükümet edebilecek güce de sahip değillerdir. Bu aşamada, bahsi geçen gruplar rejime karşı olabilirlerse de fakat iyi hesaplanmış şekilde bir siyasi ve ekonomik çözüm önerecek durumdan çok uzaktadırlar. Bu nedenle, Esad rejiminin Sünniler üzerinde kurduğu baskıcı rejimin neden olduğu siyasi ve ekonomik gücün eşit olmayan dağılımı Sünnilerin bu durumu protesto etmelerine neden olmuşsa da İslami hareketler mevcut rejime karşı bir alternatif olamamışlardır. 1980’lerde İslami Cephe, en görkemli zamanları olan 1970’lerden itibaren al-Jihad Junud Allah, Kataib al-Haq, al-Khusalah, al-Salafiya, Abu Dharr

¹⁴ “Syrian clans: Syria's government delegation to Geneva represents us”, *Syrian Arab News Agency (SANA)*, 7 Ocak 2014, <http://sana.sy/eng/21/2014/01/07/521057.htm> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

¹⁵ Robert Springborg, “Egypt Syria and Iraq”, Mohammed Ayoob (der.), *The Politics of Islamic Reassertion*, St Martin’s, New York, 1981, s.31-52.

gibi kimi aktif gruplar, Filistinlilerin ikame ettiği mülteci kamplarında oluşan gruplar vb. yapılar oluştu. İslami gruplar arasında kuşkusuz Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslümin)en iyi şekilde organize ve önemli hale gelmiş yapı olmuştur. Müslüman Kardeşler dışında, İslami birlikler istikrardan ve gerekli olan kurumsal disiplinden uzak kalmışlar ve Esad rejimleri tarafından birçok kez sertçe bastırılmışlardır.

2012 senesinden beri, Suriye’de artan şekilde devam eden muhalif gruplar arasındaki radikalleşmeye tanık olunmaktadır. Ayaklanmaların başlangıç karakteri laik bir yapıda olsa da yaşanan krizde gün geçtikçe İslami örgütlerin ağırlığının arttığı görülmektedir. Geçmişte çoğunlukla Müslüman Kardeşler şemsiyesi tarafından temsil edilen İslami hareketler, kriz uzadıkça İslami radikal gruplara kapılarını açtılar ve Suriye İslami hareketi içinde dominant unsur olmalarını sağladılar. Başlangıcında laik ve şiddet içermeyen şekilde başlayan kriz yıllar geçtikçe İran, Türkiye, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Hizbullah, BAE gibi bölgesel güç ve unsurlar arasında vekâletsavaşlarının yaşandığı bir çatışmaya dönmüş durumdadır. Bu nedenle, Suriye Müslüman Kardeşleri’nin, Suriye İslami muhalif grupları arasındaki tarihsel önemi ve kapasitesini anlamak çok değerlidir. Suriye krizinde sahada birbiriyle çatışma içinde iki ana akım “İslamcılık” görülmektedir; bunlardan ilki 1928’de Müslüman Kardeşler’in kurulmasıyla vücut bulan bir İslami hareket, diğeri de sahada çatışan El Nusra (sonraları Hay’at Tahrir al-Sham) ve Irak Şam İslam Devleti (ISID) gibi radikal gruplarla kendini gösteren İslami Cihadizm başlığıyla değerlendirebileceğimiz bir İslamcılıktır. Bu iki kategori İslami siyaseti Suriye’de ve bölgede domine eden unsurlar olarak göze çarpmaktadır.

Suriye Müslüman Kardeşleri Mustafa as-Sibai önderliğinde Hasan al-Banna’nın Mısır Müslüman Kardeşleri’nin Suriye kolu olarak 1945 yılında kurulmuştur. Müslüman Kardeşlerin odaklandığı sosyal faaliyetlerle toplumda oluşturdukları saygı, kendilerinin kamusal alanda konumlandığı yerle birlikte, daha sonra ulaşabileceği hükümete bağlı kurumlar, HAMAS ve Ürdün İslami Hareket Cephesi gibi oluşumların kendilerine siyaseten yardımcı ve sponsor olabilmesi örgütün ana stratejisini oluşturmaktadır.¹⁶ Bu önemli rol Müslüman Kardeşleri neredeyse yüz yıldır Orta Doğu’daki en önemli ve başarılı ulus-üstü siyasi hareket yapmaktadır. Bu gerçek Suriye iç siyaseti için de geçerlidir. Şubat 1982

---

¹⁶Daniel Neep, “Book Review of Raphael Lefevre’s ‘Ashes of Hama: the Muslim Brotherhood in Syria’”, *The RUSI Journal*, Cilt 159, No 2, 2014, s.97-98.

tarihinden Mart 2011 tarihine kadar, Suriye Müslüman Kardeşleri Suriye sınırları dışında yönetilen bir organizasyon olmuştur. ¹⁷

2000'lerin başında Müslüman Kardeşler liderleri, Beşer Esad'ın için gücünün transferi konusunda endişelerini dile getirmekle birlikte çoğulculuğu sağlanmış bir ortamda rejim ile uzlaşabilecekleri noktalar olduğunu da belirtmişlerdir¹⁸. Ali Sadreddinne Bayanouni liderliğinde, Müslüman Kardeşler'de Şam Baharı çerçevesinde siyasi liberalleşme talep eden "99'lar Bildirgesi"ne imza koyan taraflardan bir oldular. Aralık 2004'de, Suriye Müslüman Kardeşler, liderleri Bayanouni tarafından hazırlanan "Suriye'nin Geleceği için Siyasi Proje Başlıklı" Suriye'de modern sivil devlet kurmayı amaçlayan yayınlamışlardır.¹⁹

2005'te, Müslüman Kardeşler Suriye muhalefatinin genel prensiplerini belirleyen – İslamcı, Kürt, sol hareketler gibi birçok farklı Suriyeli muhalif figürün var olduğu "Ulusal Demokratik Değişim için Şam Bildirgesi"ni desteklediler.²⁰ Şam Bildirgesi'nin amacı hukukun üstünlüğüne saygılı, çoğulcu, sivil toplumun var olduğu ve konsolide edilmiş demokratik yapıya sahip bir rejim oluşturmaktır. 2006 Yılındaki İsrail-Hizbullah Savaşı'nda Müslüman Kardeşler, Suriye rejimiyle ilişkilerini geçici olarak durdurduklarını açıkladılar. Bu karardan bir yıl sonra, Müslüman Kardeşler Esad rejimi karşıtı faaliyetlerine başladılar. İsrail'in 2008-2009 kışındaki HAMAS kontrolündeki Gazze Şeridi'nde kalkıştığı askeri müdahale arifesinde, Bayanouni, Suriye Müslüman Kardeşleri'nin rejime dönük muhalif hareketlerinin Müslüman Kardeşler'in Filistin kanadı olan HAMAS'a olan destek sebebiyle uzatıldığını açıkladı²¹.

Suriye krizinin patlak vermesinin ardından geçen üç yıllık sürenin ardından, muhalif grupların karakteristiği çok fazla değişim gösterdi. Fakat din, özellikle "İslam" Suriye'nin geleceğinde belirleyici unsur olacağını gösterdi. Radikal İslami gruplar ve cihadist gruplar Suriye muhalefeti içinde diğer sivil gruplardan daha güçlü hale gelmişlerdir. Bu açıdan Suriye Müslüman Kardeşleri'nin Suriye krizinin çözümünde çok önemli bir yeri vardır. Suriye

---

¹⁷Rassa, Mohammed Saied, "Syria's Muslim Brotherhood: Past and Present", *Al-Monitor*, 5 Ocak 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/politics/2014/01/syria-muslim-brotherhood-past-present.html> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

¹⁸Najib Ghabdian, "Syria's Muslim Brothers: Where to Next?", *The Daily Star Lebanon*, 17 Eylül 2010, <http://www.dailystar.com.lb/Opinion/Commentary/2010/Sep-17/119993-syrias-muslim-brothers-where-to-next.ashx#axzz32w6oxWYn> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

¹⁹Yvette Talhamy, "The Syrian Uprising: The Muslim Brotherhood Reborn", *The Middle East Quarterly*, Cilt 19, No 2, 2012, s. 33-40.

²⁰"The Muslim Brotherhood in Syria", *Carnegie Endowment*, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=48370&reloadFlag=1> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

²¹ Talhamy, 2012, a.g.e., s.37

Müslüman Kardeşleri, Daniel Neep'in, Raphael Lefevre'nin analiziyle belirttiği gibi birleşik, çok disiplinli, monolitik olmayan bir örgüt olmanın yanı sıra farklı yaklaşımları, gelenekleri ve siyasi pozisyonları temsil edebilen bir yapıya sahiptir.²²Fakat Suriye Müslüman Kardeşleri, muhaliflerin çatı organizasyonu olan Suriye Ulusal Konseyi'ni kuran konferansa katılmakta tereddüt ettiler. Konferansa katılma fikrinin arkasında da ayaklanmaya ivme kazandıracak birleşik muhalefet yapısının Suriye Müslüman Kardeşleri'nin daha fazla müdahil olmasıyla oluşacağı fikri mevcut idi.²³ Buna ek olarak, Suriye Ulusal Konseyi'nin ilk başkanı Suriye Müslüman Kardeşleri'yle yakın ilişkisi bulunan Burhan Ghalioun oldu. 17 Mayıs 2012 tarihinde Ghalioun Müslüman Kardeşler'le yakın ilişkisinin getirdiği eleştiriler nedeniyle Suriye Ulusal Konseyi (SUK) Başkanlığı'ndan istifa etti.

Müslüman Kardeşlerin rejim tarafından dışlanması, çatışmanın gün geçtikçe mezhepçi ve etnik temelli alana dönüşmesi, Müslüman Kardeşlerin ılımlı kanadının da marjinalize olmasına ve din temelli aşırılıkların artmasına neden olmuştur.²⁴ Suriye Müslüman Kardeşleri sürgünde olmasına karşın önemini kaybetmeyen bir örgüt olsa da kendisini gerçek anlamda Suriyelilerin gözünde alternatif olarak kabul ettirememiştir. Suriye Müslüman Kardeşleri'nin etkisinin geçmiş yıllarda yükselen militan Selefi gruplarca azaltılması görece olarak daha ılımlı ideolojiye sahip ve Sünni gençler üzerinde etkisi olabilme kapasitesini de düşürmektedir.²⁵ Bu gerçeğin arkasında yatan neden ise Suriye'nin sosyal yapısıyla birlikte, Suriye muhalif hareketinin daha çok kırsal bir hareket olması ve aşırıcı grupların kolaylıkla güç kazanabilmesidir. Bölgede barışın önünde engelleyici ana nedenlerden biri bu gerçekliktir.

Bugün, Suriye'deki İslami muhalefetin fazlaca bölünmüş ve çok kutuplu bir yapıya sahip olmasından dolayı başarılı olamadıklarını rahatlıkla dile getirebiliriz. Bu parçalanmış yapı İslam'ın farklı mezhepleri arasındaki diyalog kanallarının açılmasıyla çözülebilir. Suriye toplumunun tüm dini kesimleri barış inşa süreçlerinin yine tümüne entegre edilerek silahsız hak arama yöntemleri yaygınlaştırılmalı, yerel dini kanaat önderleri arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlayacak uygulanabilir mekanizmaların kurulması sağlanmalıdır.

---

²²Neep, 2014, a.g.e., s. 98.

²³Hassan Hassan, "How the Muslim Brotherhood Took over the Syrian Revolution" *Foreign Policy*, 13 Mart 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/13/how_the_muslim_brotherhood_hijacked_syria_s_revolution (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

²⁴Ghabdian, 2010, a.g.e.

²⁵Aron Lund, "Struggling to Adapt: The Muslim Brotherhood in a New Syria", *Carnegie Endowment*, Mayıs 2013.

Dürzi Liderliği ve Barış İnşa Sürecindeki Katkıları

Dürziler Suriye nüfusunun yüzde dördüne tekabül eden nüfuslarıyla ülkedeki en önemli ve büyük etnik-dini gruplardan biridir.²⁶ Suriyeli Dürzilerin büyük bir kısmı ülkenin güneybatısında Jebel olarak adlandırılan bölgede yaşamaktadırlar. Ayrıca başta Şam'ın banliyöleri olmak üzere Suwayda, Rif Dimashq, Quneitra ve Idlib (özellikle Harim Dağı olmak üzere) valiliklerine bağlı bölgelerde yaşamaktaydılar. Dürziler tarihsel olarak Suriye'de hep "muhalif azınlık" olmuşlardır. Bu nedenle, daha fazla özerklik talep etmek için mücadele ile rejime bağlılık konusunda sürekli bir kararsızlık içinde olmuşlardır. Aslında, Dürziciliğin çevresel özgünlüğe ait fikirleri Arabizm, İslam politikaları ve Suriye Baasçı sosyalizmine tamamen uyumlu olmamıştır. Yine de, Dürzi topluluğunun pragmatik kaygıları Esad rejimi ile olan ilişkileri başta olmak üzere Suriye toplumunun diğer kesimleriyle siyasi davranışlarını belirlemiştir. Çeşitli Dürzi topluluklarının farklı pragmatik seçimleri savaş sırasındaki konumlarını ve kurdukları ittifakları etkilemiş. Dürziler de kendi çıkarları doğrultusunda belli grupların yanlarında yer almışlardır.

Dürzi kanaat önderleri de kendi içlerindeki mezhepsel bölünmüşlük nedeniyle pragmatik seçimler yapabilmekte bunun sonucunda ortaya bölünmüş bir yapı çıkmaktadır. Dürziler arasında geleneksel otorite yapısı dahilinde Suriye devletiyle ortaklıklar kurmuş, çeşitli evrelerle Baas rejimi ile ilişki kuran gruplar da olmuştur. Dürzilerin Suriye ordusu ve Esad rejiminin siyasi oluşumları içinde ayrıcalıklı pozisyona sahip kesimleri bu durumdan hoşnut olmuşlardır. Rejim de Dürzi topluluğu için önemli üç siyasi figürü sahiplenmiştir. *Sheikh al-aql* olarak adlandırılan bu kişiler Suwayda valiliğinden Hussein Jarbua, Sahwat al-Balata'dan Hamoud al-Hinawi ve Qanawat'tan Ahmad al-Hajari'dir. 2011 yılında ayaklanmaların başladığı günlerde bu şeyhler Esad rejiminin yanında yer almışlardır.²⁷ Ayaklanmaların başlamasının ardından iki ileri gelen şeyhin ölümü, kalan şeyh Hamoud al-Hinawi'yi Suriye Dürzi toplumu içinde en etkili siyasi figür yapmıştır. Al-Hinawi'nin ılımlı yapısı ve iç savaş karşısında dirayetli duruşu ülkenin yeniden yapılanmasında, istikrarın yakalanmasında ve barış inşasında önemli bir figür olmasını sağlamıştır.

²⁶ Kais M. Firro, *A History of the Druzes*, E.J. Brill, Hollanda, 1992, s.3.

²⁷ Gary C. Gambill, "Syrian Druze: Toward Defiant Neutrality", *Middle East Forum*, Mart 2013, <http://www.meforum.org/3463/syrian-druze-neutrality> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Idlib’te yaşayan bazı Dürzi gruplar Suriye muhalefet güçlerine olan desteklerini açıklamışlardır.²⁸ Buna rağmen, Sünni muhalefet gruplarının Dürziler üzerindeki koersif pratikleri (İŞİD gibi), Dürzi liderlerin muhalif gruplar arasındaki mezhepçi çatışmayı kınamasına yol açmıştır. ²⁹Bu gelişmelerle birlikte birçok Dürzi kasabasında ayaklanmaların başladığı ilk günlerden itibaren rejim karşıtı gösteriler başlamıştır. Bununla birlikte ayaklanmalarda yer alan önemli sayıda Dürzi aktivisti, gösterilerin mezhepsel karakterini sorgulamışlardır. Bu protestolar Dürzi protestoları değildir fakat Dürzilerin katıldığı gösterilerdir.³⁰

Dürzi entelektüeller de kendi içlerinde rejime ya da muhalif güçlere duydukları sempati konusunda ikiye bölünmüş durumdadırlar. Bazı Dürzi kanaat önderleri ve entelektüelleri rejim karşıtı laik muhalif grupların yanında yer almışlardır. Kimi Dürziler ise devrimci bir değişimden ziyade rejimin reformlarla dönüşümünden yana olmuşlar. Laik sol ideolojik merkezin ağırlığı, bahsi geçen entelektüellerin sistemin yapısını değiştiren bir dönüşümden ziyade sistem içinde bir dönüşümden yana olmalarına neden olmuştur.³¹ Kimi önde gelen Dürzî entelektüellerden Rima Fleihan gibileri –oyun yazarı ve aktivist- rejim kaynaklı şiddete karşı protestolarda yer almışlardır.³² Dürzi işveren sınıfı ise rejimi provoke eden davranışlardan çekinmişlerdir.

Dürzi kanaat önderlerinin kararsız pozisyonları ve bölünmüşlüğü sürmektedir. Bazı kanaat önderlerine göre Esad rejiminin yanında yer almak toplumlarının hayatta kalabilmeleri için en gerçekçi seçenek olarak görülmektedir. Diğer gruplar ise laik muhalifleri desteklemenin en makul seçenek olduğunu dile getirmektedirler. Bu gruplar İslami muhalif gruplara karşı şüphelerini “demokrasiye olan inançları” ve “Suriye’nin geleceğinde Dürzilere olan inanç ve vizyonlarının olmayışı” gibi sebeplerden dolayı muhafaza etmektedirler.³³ Dürzi kanaat önderleri arasında böylesine bir kararsızlık ve bölünmüşlük kolaylıkla üstesinden gelinecek bir durum değildir. Kimi Dürzi liderler arasında Şeyh Hinawî gibi liderlerin sahip olduğu “pragmatik tarafsızlık” şu an için en uygun ve baskın seçenek olarak gözükmektedir. Dürzi liderliğinin barış inşasındaki rolüyse bu “pragmatik tarafsızlıktan” ne ölçüde çatışmanın taraflarıyla yapacakları “pragmatik işbirliğine” dönüşebilecekleriyle doğrudan bağlantılıdır.

---

²⁸“Syria: Druze rebels deny “forced conversion” reports”, *Asharq Al-Awsat*, 28 Aralık 2013, <http://www.aawsat.net/2013/12/article55326047>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

²⁹ A.g.e.

³⁰ Stephen Starr, *Revolt in Syria*, Churst and Co., Londra, 2012, s.49

³¹Gambill, 2013, a.g.e.

³² A.g.e.

³³ A.g.e.

Bu yetenek, ancak, çatışmaların tarafları arasında –Dürzilerin de dahil olduğu- oluşabilecek güven bağıyla mümkün olacaktır.

Kürt Liderliği ve Barış İnşa Sürecindeki Katkıları

Suriye’de çatışmaların başlamasının üzerinden 5 yıldan fazla zaman geçmesine rağmen Suriye muhalefetinin problemi değişmemektedir: bölünmüş yapısı ve dini ve etnik azınlıkları tatmin edemeyen vizyonları muhalefetin en büyük sorunudur. Bu problemin en önemli ayağını ise Suriye içindeki en büyük etnik azınlık olan Kürtler üzerinden okumak mümkündür. Kuşkusuz Kürtler Suriye iç savaşının başlamasının ardından Irak, Türkiye ve İran arasındaki bölgesel dengeler üzerinden değerlendirildiğinde bölgesel güçler arasında önemli bir konumuna geldiler. Fakat Kürtlerin rejime olan muhalefetleri ayaklanma ve çatışmalar başlamadan önce başlamıştır. Birçok Kürt partisinin oluşturduğu Kürt Ulusal Konseyi (KUK) 2005 yılındaki Demokratik Değişim için Şam Bildirgesi’ni imzalayanlar arasında yer almıştır. Bu partiler Suriye Kürt Demokratik Birlik Partisi (PYD), Suriye Kürt Demokratik Cephesi ve Şeyh Nawaf Al-Bashir’in Kürt Gelecek Partisi’dir. Diğer Hıristiyan ya da Dürzi dini azınlıklar gibi Kürtler, Esad rejimini kendilerini Sünni çoğunluktan koruyacak bir aygıt olarak görmediler. Kürtler ne Hafız Esad ne de Başer Esad dönemlerinde kendilerini rejime bağlı konumlandırmadılar.

Suriye Kürtleri ayaklanmaların başladığı ilk günlerde izledikleri tarafsız tutumları sonraları beri Esad rejimi ve Baas partisi karşıtlığına dönüştürdüler. Esad rejimi ise muhaliflerin oluşturduğu Özgür Suriye Ordusu ve diğer silahlı örgütlere karşı mücadeleye odaklandı ve ülkenin kuzeyinden, Kürtlerin yaşadığı bölgelerden silahlı güçlerini çektiler. Buna bağlı olarak, Kürt grupların yaşadığı bölgeler rejimin saldırılarından Suriye’nin diğer bölgelerinin etkilendiği şekilde zarar görmedi. Kuşkusuz bu durum Kürtlerin sahada güçlenmesine katkı sağlayan bir durum oldu. Kürt gençleri ve yerel koordinasyon komiteleri geleneksel siyasi partilerden daha etkili olarak sahada güçlü ayaklanmaları organize eden gruplar oldular.³⁴ Kürt gruplar şu an da ülkenin özellikle kuzey kesimini kontrol eden güç olmuşlardır.

Suriye Kürt siyasetini 2011 yılında patlak veren iç savaşın ardından iki dominant gruba sahip olduğu söylenebilir; Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve Kürt Ulusal Konseyi (KUK). Bu iki grup bölgesel Kürt siyaseti rekabetinde diğer bölge unsurlarıyla bağı olan

---

³⁴ Omar, Hossino ve İlhan Tanır, “The Decisive Minority: The Role of Syria’s Kurds in the Anti-Assad Revolution”, *A Henry Jackson Society Report*, Mart 2012, s.3.

siyasi hareketlerdir. PYD Kürt İşçi Partisi (PKK)'nin Suriye koludur, KUK ise Irak Kürdistan'ı Bölgesel Hükümeti'nin sponsorluğunda kurulmuştur.³⁵ Ek olarak diğer küçük sayılabilecek –daha sonra suikasta kurban giden aktivist Meshaal Tammo tarafından kurulan Kürt Gelecek Hareketi gibi- ve Suriye Ulusal Konseyi ile birlikte hareket eden Kürt grupları da vardır.³⁶

PYD Suriye Kürt siyasetinde görece olarak yeni sayılabilecek bir zamanda 2003 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın takipçileri tarafından kurulmuştur ki Abdullah Öcalan 1990'lı yıllarda Suriye'de ikamet etmiştir.³⁷ Salih Müslim'in liderliğini yaptığı PYD, Suriye iç savaşında Kürtlerin en etkin ve en önemli grubu konumuna gelmiştir. Müslim ayrıca Demokratik Değişim için Ulusal Koordinasyon Kurumu Koordinatör yardımcısı görevini de üstlenmiştir. Salih Müslim oğlu Shervan'ı El-Kaide ilişkili gruplarla çatışırken Tal Abyad'da kaybetmiştir.

Birlik halinde olan dokuz Kürt partisi 2009 yılında Kürt Siyasi Kongresi şemsiyesi altında birleşik Kürt siyasi duruşunu amaçlamışlardır.³⁸ PYD ise Kürt Siyasi Kongresi'ne katılmayı reddetmiş ve diğer Kürt partilerinden ayrı mücadele etmiştir. 2011 yılından itibaren, diğer Kürt gruplarıyla ortaklık kurarak Suriye Kürtlerini iç savaşta bir arada tutmayı amaçlamışlardır. Nisan 2011 tarihinde PYD, Kürt Siyasi Kongresi'ne “Kürt Siyasi Partileri Ulusal Hareketi”ni kurarak Suriye iç savaşında koordine olmak amacıyla dahil olmuştur.³⁹ Bu grup Mesud Barzani ve partisi Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) tarafından desteklenen Kürt Ulusal Konseyi'nin kurulmasıyla Ekim 2011 yılında dağılmış ancak PYD, Celal Talabani'nin liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile iyi ilişkiler kurmayı tercih etmiştir.⁴⁰ PYD Kürt Siyasi Kongresi'ne katılmayarak ve bu kongreye katılan gruplardan bağımsız olarak faaliyetlerine devam etmiştir. PYD'den Alan Semo'ya göre PYD'nin KUK'a katılmamasının nedeni, katılımcı partilerin liderlerinin Salih Müslim gibi

---

³⁵ John Caves, “Syrian Kurds and the Democratic Union Party”, *Institute for the Study of War*, 6 Aralık 2012, <http://www.understandingwar.org/backgrounder/syrian-kurds-and-democratic-union-party-pyd> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

³⁶ Hossino ve Tanır, 2012, a.g.e., s.7.

³⁷ Caves, 2012, a.g.e.

³⁸ Christian Sinclair ve Kajo Sirwan, “The Evolution of Kurdish Politics in Syria”, *Midde East Research and Information Project*. 31 Ağustos 2011, <http://www.merip.org/mero/mero083111>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

³⁹ Caves, 2012, a.g.e.

⁴⁰ Rodin Hevian, “The Resurrection of Syrian Kurdish Politics”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 17, No 3, 2013, s. 52.

demokratik yollarla iş başına gelmemiş olmasıdır ki bu ileride Salih Müslim'in pozisyonunu sakıncalı bir konuma düşürebilir.⁴¹

PYD'nin silahlı kanadı Halk Koruma Birlikleri (YPG)'nin Suriye krizinde PYD'ninönemli bir konuma gelmesinde çok ciddi katkıları olmuştur. YPG sahada IŞİD, Al-Nusra ve diğer gruplarla çatışan dominant unsur olarak ortaya çıkmaktadır. PYD'nin silahlı kanadı YPG neredeyse tüm Kürt yerleşim yerlerini –içlerinde petrol açısından zengin Rimelan bölgesi de dahil-kontrollerine almışlar ve bunu yaklaşık olarak içlerinde kadın savaşçıların da bulunduğu 20.000 kişilik bir silahlı güçle gerçekleştirmişlerdir.⁴² YPG'ye ek olarak, PYD'nin kendi asayiş birimleri bulunmakta, aynı zamanda temel kamu hizmetlerini sağlamakta bölgede kendi okullarını inşa etmektedirler.

Suriye'de diğer önemli Kürt grubu KürtBirlik Partisi Başkanı İbrahim Bro'nun liderliğini yaptığıSuriye Kürt Ulusal Konseyi'dir. Kürt Ulusal Konseyi (KUK) 26 Ekim 2011'de, Mesud Barzani sponsorluğunda Erbil'de kurulmuştur. İlk başkanı Abdül Hakim Bashar olan konsey PYD'nin gücünü dengelemek için kurulmuştur.

Kürt Ulusal Konseyi'ni oluşturan koalisyon üyeleri bölge için önemli olsalar da sahada çatışacak gerçek güce sahip değillerdir. Konsey'e üye olan neredeyse tüm siyasi partilerin merkezi Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgesinde bulunmaktadır. Bu durum onları Suriye krizinin gidişatında etki edici ya da dönüştürücü bir güç olmaktan alıkoymaktadır. KUK Suriye'de Baas rejimi ile her türlü iletişim yada müzakereyi baştan dondurmuş durumdadır. Buna rağmen, KUK'un içinde de Kürtlerin bölgedeki geleceğiyle ilgili ortak bir fikriyat oluşmuşmamakla birlikte siyasi olarakta bölünmeler görünmektedir. Örneğin, Hamid Darwish liderliğinde Suriye Demokratik İlerleme Partisi, Muhammad Musa liderliğinde Suriye Kürt Sol Partisi ve Şeh Jamal liderliğinde Suriye Demokratik Kürt Partisi PYD'ye olan yakınlıklarıyla bilinmektedirler. Suriye'de kimi uzmanlar bu partilerin sahada PYD-YPG güçleriyle işbirliği yaptıklarını dile getirmektedirler. Bunun üzerine KUK kendisine üye olup PYD'nin yerel idari birimler oluşturma planını destekleyen üyelerini ihraç etme kararı almıştır. Bu gelişmeler PYD ile KUK arasındaki tansiyonun artmasına neden olmuştur. PYD'nin Esad rejimiyle “taktiksel ortaklık” kurması KUK'u oluşturan partiler tarafından eleştirilmektedir. Aksine, Suriye Ulusal Konseyi gibi Ankara ile yakın ilişkileri bulunan bir

---

⁴¹Hossino ve Tanır, 2012, a.g.e., s.7.

⁴²Rodin Hevian, “The Main Kurdish Political Parties in Iran, Iraq, Syria, and Turkey: A Research Guide”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt 17, No 2, 2013, s.102.

grupla Kürt grupların yakın ilişkide bulunmaları ve diğer Kürt partilerin Türkiye ile işbirliği içinde olmaları onların Kürt sokağındaki desteklerinin azalmasına neden olmaktadır.⁴³

Aralık 2013 tarihinde PYD ve KUK, Cenevre II görüşmelerine gidilmeden önce tek ve birleşik bir Kürt sesi için anlaşmaya vardılar. Fakat PYD ve KUK tek ses olma noktasında başarısız oldular ve KUK Cenevre II görüşmelerine katılan tek Kürt partisi oldu. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin PYD'ye, Suriye Ulusal Konseyi'nin parçası olmasının gerekliliğini tavsiye etmesine rağmen PYD'nin "rejimle aynı safta yer almayı" seçtiğini dile getirdi.⁴⁴ Sonuç olarak, PYD ile KUK arasındaki tansiyon giderek şiddetlendi. Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanları Mesut Barzani liderliğinde bir karar alarak Rojova ve Bashur arasına hendek dahi açtılar. PYD'ye göre bu hendek, Rojova'nın koparılması için alınmış bir karardı. Barzani'ye göre ise bölgede özellikle askeri grupların illegal geçişlerini önlemek amacıyla kazılmış bir kanaldı. Bu Kürt etnik kimliği içinde yaşanan tansiyon ve çatışmayı Barzani'nin siyasi projesinin Rojova'da çöktüğünün kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür. Aslında PYD ile KUK'u Kürt otonomisini Suriye'de oluşturmayı hedefleyen yani temelde aynı amacı paylaşan iki örgüt olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat Kürt Siyasi hareketi Suriye'de Esad rejimi ya da muhalifler arasında bir seçim yapmamıştır. Aksine, edindikleri rol ile çatışmanın tarafları dışında üçüncü bir yolun PYD ile mümkün olabileceğini göstermektedirler.⁴⁵

Suriye Türkmenleri ve Barış İnşa Sürecindeki Roller

Türkmenler kuşkusuz Suriye toplumunu oluşturan çok önemli ve yadsınamaz bir gerçekliktir. Suriye'de yaşanan çatışmalarda Suriye Türkmenlerinin siyasi ya da askeri alanda Esad rejimine karşı muhalif saflarda verdikleri mücadele yukarıda bahse konu olan yadsınamaz gerçekliği bir kez daha göstermiştir. Suriye Türkmenleri'nin ulusal ve uluslararası arenada tek meşru temsilcisi görevini "Suriye Türkmen Meclisi" 2013 yılından bu yana sürdürmektedir. Suriye'de yaşanan çatışmalar başladığından beri Suriye Türkmenleri çatışmalardan en fazla etkilenen grupların başında gelmektedir. Farklı nedenlerden dolayı Suriye Türkmenleri'nin yaşadığı zulüm uluslararası toplum tarafından yeterli şekilde takip ve konu edilmemektedir.

---

⁴³ Hossino ve Tanır, 2012, a.g.e., s.15

⁴⁴ "Davutoğlu: PYD is responsible for its own absence in Geneva II", *Today's Zaman*, 23 Ocak 2014, http://www.todayszaman.com/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=337435(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁴⁵ Hevian, 2013, a.g.e.

Suriye Türkmenlerinin örgütlenmeleri diğer Suriyeli muhalif gruplarda görüldüğü gibi Esad rejiminin uyguladığı baskıcı rejim aygıtları nedeniyle büyük oranda yurt dışında başlamış ve gelişmiştir. Suriye Türkmenleri 3,5 milyonluk nüfuslarıyla Suriye krizinin karmaşıklığı görmezden gelinemeyecek büyüklükteki unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Fakat Suriye Türkmenleri çatışmaların başlamasından bu yana ne yazık ki çatışmanın hem bölgesel hem de bununla bağlantılı olarak uluslararasıaktörlerin hedefinde yer almış ve büyük acılar yaşamışlardır. Suriye Türkmenler aynı anda Esad rejimi, PYD/YPG güçleri, IŞİD gibi bölgesel, Rusya ve İran Devrim Muhafızları ve İran destekli Hizbullah gibi üçüncü aktörlerin hedefi olmaktadır. Suriye Türkmenleri Suriye'nin geleceğinde ve kuşkusuz barış inşa süreçlerine dâhil olması gereken çok önemli bir topluluktur. Suriye Türkmen Meclisi Başkanı Abdurrahman Mustafa'nın da belirttiği gibi Suriye Türkmenleri Suriye'nin demokratik geleceği için anahtar halklardan birisi olduğu gibi Suriye'nin gelecekteki yönetimi, barındırdığı tüm etnik ve mezhepsel gruplarla barış içinde ve bir arada yaşanabilecek bir ülke inşa etmek istiyorsa, Türkmenlerin varlığını kabul etmek ve diğer halklarla birlikte eşit derecede siyasal temsil hakkı vermek durumundadır.⁴⁶

Suriye Türkmenleri yaşanan çatışmaların ve krizin çözümünü uluslararası prensipler içerisinde değerlendirmektedir. Bu doğrultuda Suriye Türkmenleri, Suriye Türkmen Meclisi vasıtasıyla bağlı buldukları toplumu temsil etmek ve haklarını savunmak üzere uluslar arası barış görüşmelerine ve çabalarına dahil olmuşlardır. Suriye Türkmen Meclisi Cenevre I, II ve III görüşmelerine başkanlık düzeyinde katılım göstermişlerdir.

Suriye İş Dünyası ve Barış İnşa Sürecindeki Roller

Suriye'de üst sınıf iş toplumu kendi iktisadi çıkarları doğrultusunda rejimin ayakta kalabilmesi ve sosyo-ekonomik yapıda kendi dominant konumlarını korumak için ayaklanmanın ilk anlarından itibaren Esad rejimini desteklediler.⁴⁷ İş dünyasının büyük kısmı yaşanan olaylar karşısında mevcut rejime karşı bir alternatif göremediler ve rejimin ayaklanmaların ilk başladığı anlardan itibaren kısa sürede sonlandırılacağına inanıyorlardı. Fakat krizin ilerleyen safhalarında iş dünyasına mensup bazı kişiler Esad rejimin görevden uzaklaşmasını yaşanan ekonomik yıkımın tek çaresi olarak görmeye başladılar.⁴⁸ Bunlar

⁴⁶ Abdurrahman Mustafa, "Suriye'de Türkmen Gerçeği", *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No 40, Ocak 2016, Ankara.

⁴⁷ Bassam Haddad, "Syria, the Arab Uprisings and the Political Economy of Authoritarian Resilience", *Interface*, Cilt 4, No1, 2012, s.113-130.

⁴⁸ Raymond Hinnebusch, "From Authoritarian Upgrading to Revolution?", *International Affairs*, Cilt 88, No1, 2012, s. 95-113.

arasında Sunni İş dünyası elitlerinde Sanqar ve Qurabi aileleri 2011 yılının başlarında düzenlenen “Değişim için Suriye Konferansı”na sponsor olarak 300 siyasi ve ekonomik muhalif figürü biraraya getirerek muhalif gruplarla oluşturulacak geçiş konseyi arasındaki diyalogu sağlamayı amaçladılar.⁴⁹

Bölünmüşlük Suriye iş dünyası elitlerinin en önemli ortak karakteristiği olarak göze çarpmaktadır. Suriye’deki parçalara ayrılmış yapıyı rejimle bütünleşmiş bir iş dünyası, rejime bağlı iş dünyası ve harici iş dünyası olarak özetleyebiliriz. Bütünleşmiş iş elitleri doğrudan rejimin ekonomik sistemine bağlı küçük ve orta ölçekli girişimlerden oluşmaktadır. Suriye ekonomisinin % 60’ını kontrol eden Rami Makhlof bunlardan biridir.⁵⁰ Rejime bağlı iş dünyası ise rejimle herhangi bir organik bağları olmasada rejimin ekonomik çarkına bel bağlayarak ayakta kalabilen elitlerdir. Harici ekonomik elitler ise genelde işlerini Suriye dışında yönlendirenlerdir ve servetlerini Suriye dışında korumaktadırlar. Bu bölünmüşlük Suriye iş dünyasının yaşanan iç savaştaki pozisyonlarını belirleyen en önemli unsurdur. Rejimle bütünleşmiş ya da rejime bağlı iş elitleri ayaklanmaların başladığı ilk günden beri Esad rejiminin yanında pozisyon alırken harici elitlerin tutumu ise tam tersi şekilde olmuştur.

İç savaşın patlak vermesinin ardından yaşanan süreçte otorite eksikliği ve yasal düzenin olmaması tahmin ve kontrol edilemeyen “savaş ekonomisinin” ülkede oluşmasına neden oldu. Resmi ekonomi ülkede yerini gayri-resmi düzene sahip bir ekonomik yapıya bıraktı. Çatışma alanlarında ekonomik alt yapı tamamen çöktü. Ekonominin bu yeni formu “fabrikaları soyma, bankaları ve petrol sahalarını ele geçirme, adam kaçırma, yağma ve geçiş ücretleri koyma vb” illegal durumlarla kökleşti.⁵¹ Bu koşullar altında üzücü de olsa kendi ekonomisini oluşturan savaşa yapılan yatırım dışında her hangi bir ekonomik durumdan söz edilememektir. Bu gerçekliğin değişebilmesi için öncelikle çatışmasızlığın sağlanması gereklidir. İç savaş, reel ekonominin çökmesine ve militarizme yol açmıştır. Siyasi otorite, hukuki yapı, kurumsal çerçeve, idari sistem ve Suriye ekonomisini yeniden yapılandırması beklenen koordineli irade yokluğu, iş dünyasının Suriye’nin geleceğine yatırım yapmasına engel olmaktadır. Savaş ekonomisi ise Suriye’de iş dünyasının bazı kesimlerinin faydalanmasına yol açmıştır.Örneğin iç savaşın yol açtığı gıda krizinde Esad’a yakınlığıyla

---

⁴⁹ Lauren Williams, “Syrian businessmen back opposition conference”, *The Guardian*, 30 Mayıs 2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/may/30/syrian-businessmen-back-opposition-conference>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ Nigel Wilson, “Syria’s War Economy: How it Works and Who Makes Money”, *International Business Times*, 14 Nisan 2014, <http://www.ibtimes.co.uk/syrias-war-economy-how-it-works-who-makes-money-1444768>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

bilinen kesimler rant sağlamışlardır. Suriye'ye karşı AB ve ABD tarafından uygulanan yaptırımların gıda ithalatını kapsamaması nedeniyle, Esad rejimi ile “bütünleşmiş iş dünyası elitleri” aracılar sayesinde yaptıkları gizli ticaretle çok yüksek gelirler elde etmişlerdir.⁵²

Kimi Suriye elitleri çatışmanın taraflarıyla pragmatik işbirliklerine giderek kendi ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlamışlardır. Bu iki taraflı ve örtülü destek stratejisi⁵³ çatışma içindeki ülkede pozisyonların bulanıklaşmasına neden olmaktadır.

Çatışma sonrası Suriye'nin yeniden inşa sürecindeki en önemli etkenlerden birisi Suriye iş topluluğu olacaktır. Topluluğun Suriye'nin geleceğinin inşasında ve kalkınmasında yapıcı yeteneği Suriye'nin çatışma sonrası döneminde çok değerli olacaktır. Suriye'nin ekonomik yapısında küçük ve orta dereceli işletmelerin yeri çok büyüktür. İç savaş sırasında bu kobilerin bazıları savaş ekonomisinden yararlanmışlar fakat birçoğu da büyük zarar görmüşlerdir. Bu nedenle Suriye ekonomisinin yeniden inşası içi kobilerin çatışma sonrası politikalara eklemlenmesi gerekmektedir.

Ekonomik yeniden yapılanma ve ülkenin kalkınması için uygulanabilir bir master planı oluşturma çatışmanın tüm taraflar için adeta bir zorunluluktur. Çatışmanın ulusal ve uluslararası tarafları sürdürülebilir çatışma sonrası yeniden inşa planları üzerinde çalışmalıdırlar. Bu açıdan, çatışma sonrası planlayıcıları belirli ortakların bütünleşmesi için ekonomik platformların paydaşlarını dikkatlice tasarlamalıdırlar.

Suriye toplumu tüm bileşenleriyle büyük bir mezhepsel, etnik ve siyasi bölünmüşlük içindedir. Bu bölünmenin önüne geçebilmek ve ülkede istikrarı sağlayabilmek için imzalanacak olan bir toplum sözleşmesinin anlamlı olabilmesi için dinler arası ve etnik kimlikler arası ortaklıklar ve ittifaklar kurulmalı, liberal kalkınmacı, açık pazarı desteklenmeli, mezhepler arası iktisadi ortaklıklar oluşturulmalı, sosyo-ekonomik bir gereksinim olan çoğulculuk desteklenmelidir. Bu bağlamda eğitim dedoğaldır ki de ülke içi barış ve istikrarı oluşturmada çok önemli rol oynayacaktır.

---

⁵² Jonathan Saul, “Assad allies profit from Syria's food crisis”, *Al Arabiya News*, 14 Kasım 2014, <http://english.alarabiya.net/en/business/economy/2013/11/14/Assad-allies-profit-from-Syria-s-lucrative-food-trade.html>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁵³Abboud, a.g.e.

Bölüm 2

Suriye’de Barış İnşası için AB ile Almanya’dan Beklentiler

Suriye Krizinde AB ve Almanya: Yeni bir Başarısızlık mı?

Orta Doğu meseleleri AB’nin dış politika gündeminde her zaman çok önemli olmuştur. Almanya’nın Akdeniz ülkelerine yönelik vizyonu Soğuk Savaş sırasında şekillenmiş, aktif şekilde bölge ile ilgilenmesi sadece İsrail’i öncelik alan ama diğer bölge ülkelerini ikinci plana itecek şekilde Alman dış politika tarihinde yer edinmiştir. Suriye krizi ise Türkiye ve İsrail gibi AB’nin iki müttefik ülkesine sınırdaş olmasının yanı sıra AB’nin bölge için geliştirdiği ve Avrupa etrafında istikrarlı ve demokratik “arkadaşlar halkası” yaratmayı amaçlayan Avrupa Komşuluk Politikası gibi politikaların bir parçası olduğu dikkate alınmalıdır.⁵⁴Orta Doğu’da yaşanan jeopolitik kargaşa ve istikrarsızlık birçok Avrupa ülkesini coğrafi yakınlığından dolayı etkilemektedir. Özellikle Avrupa’nın güney komşularında artan radikal İslam AB gibi bölgesel bir aktör için güvenlik kaygısı oluşturmaktadır. Brüksel, Paris, Madrid, Londra, Nice ve İstanbul’da yaşanan terör saldırıları Suriye kaynaklı güvenlik sorunsalının Avrupa kıtasında vücut bulmuş halidir. Bu nedenle, Suriye sorununun çözümü AB için merkezi bir konudur ve bu yönde Suriye krizinin kalıcı çözümü için çeşitli araçlar oluşturmuştur. Suriye krizinin çözümünde daha etkili ve pozitif şekilde yol alabilen bir AB, bölgedeki rolünü sağlama alma şansına sahip olacaktır. Fakat AB’nin bölgedeki enstrümanlarının etkisi büyük bir soru işaretidir. Açıkça ifade edebilmek mümkün ki AB Suriye krizinin çözümü konusunda çekici olabilecek yaklaşımlar üretememiştir.

AB’nin Suriye krizinin çözümüne yönelik dış politikasını analiz etmeden önce, AB’nin dış politika yapısının iki zemini üzerinde durmakta fayda görülmektedir. Kuşkusuz AB’yi oluşturan üye devletlerin –kendi stratejilerini geliştirerek- AB sistemi dışında kalan dış politika öncelikleriyle ile AB düzeyinde geliştirilen dış politika stratejilerini birbirinden ayrı değerlendirmek sağlıklı olacaktır. Uluslararası sahnede ortak hareket edebilmek amacıyla AB, üye ülkelerin dış politika öncelikleri ve mekanizmalarıyla sahip olduklarını kaynaştırabilmeli, dış politika eylemlerinin farklı bölümlerini bir araya getirebilmelidir. Tabi ki bu demek

---

⁵⁴Edmund Ratka ve Christine Strassmaier, “The European Union and Syria- Reluctant and Unambitious in a Middle Eastern Imbroglio”, Doris Dialer, Heinrich Neisser ve Anja Opitz (der.), *The EU’s External Action Service: Potentials For One Voice Foreign Policy*, Innsbruck, Innsbruck University Press, 2014, s. 145.

değildir ki AB'yi oluşturan üye ülkelerin eşit dış politika kapasiteleri ve etkileri vardır. Kuşkusuz AB dış politika düzleminde kimi üye ülkelerin diğer ülkelere göre açık üstünlükleri ve kapasite farklılıkları vardır. Tarihsel olarak Fransa ve Brexit öncesi İngiltere daha etkin, önemli ve daha hırslı dış politika aktörleridir. Kuşkusuz AB'den ayrılma referandumu olan Brexit referandumu ve çıkan ayrılma kararının ardından çok önemli bir savunma ve dış politika aktörü olan İngiltere Batı ittifakı içinde yer alan bir müttefikten öteye gidemeyecektir. AB dış politikası için artık geleneksel “Büyük Üçlü” değişmiş, Almanya, Fransa ve İtalya yeni en önemli güçler olmuştur.

Özellikle 2008 ekonomik/finansal krizinin sonrasında AB içinde “Büyük Üçlü” olarak adlandırılan Fransa, İngiltere ve Almanya AB'nin dış politika stratejilerinin geliştirilmesinde lider üye ülkeler konumuna gelmişlerdir. Genel olarak kabul edebiliriz ki AB'nin bugün karşılaştığı dış politika gelişmeleri ve bunların karmaşıklığı AB'nin tüm üye ülkelerinin dahil olduğu tartışmalarla politika geliştirmek için pratik bir yol olmamaktadır.⁵⁵ “Büyük Üçlü” nün pazarlık kapasitesi diğer üye ülkelerin kapasiteleriyle kıyaslanamaz. Özellikle 2008 ekonomik krizinin ardından birçok Avrupa lideri Almanya'dan bölgenin gelişmelerine daha fazla reaksiyon göstermesini ve dış politika stratejilerine dâhil olmasını arzu etmemişlerdir. Almanya'nın Orta Doğu'ya olan ilgisi son çeyrek yüzyılda artmış, şimdi de yasa dışı göç, enerji güvenliği, radikal dinci terörle mücadele, demokrasi ve insan hakları ihracı ve genel bölgesel istikrar ihtiyacı gibi sebeplerden dolayı daha da artmıştır.⁵⁶ Tüm bu faktörler Almanya'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesiyle ilgilenir olmasına ve AB'nin askeri olmayan kriz yönetme stratejilerinde daha aktif rol alma isteğini doğurmaktadır. Kuşkusuz İngiltere'nin AB'den ayrılacak olmasının ardından Almanya hem bölgede hem de genel dış politika vizyonuyla AB'ye çok daha fazla katkı koymaya başlayacaktır.

Lizbon Antlaşması Sonrası Dönemde AB ve Suriye Krizi

AB dış politika enstrümanı olarak devamlığa ve tutarlılığa sahip politikalar geliştirmede başarısız oldu. Bu türden noksanlıklar AB'nin dış politika açısından etkili olabilecek bir yapı oluşturmasının önüne geçmektedir. AB'nin bölgenin meselelerine olan yetersiz ilgisi ve 28 üye ülkenin farklı Orta Doğu önceliklerinin olmasık bir blok halinde politika üretilmesini engellemektedir.

---

⁵⁵Stephan Lehne, “The Big Three in EU Foreign Policy”, *The Carnegie Papers*. Washington, Carnegie Europe, 2012, s. 3.

⁵⁶Edmund Ratka, “Germany and the Arab Spring – Foreign Policy between New Activism and old Habits,” *German Politics and Society*, Cilt30, No 2, 2012, s. 60.

Tarihi boyunca AB Orta Doğu'da kapsamlı bir dış politika aktörü olabilme fırsatını kaçırmıştır. Buna rağmen AB Suriye'de süre gelen trajedide yapıcı bir rol alabilirdi. Bayan Catherine Ashton'ın –önceki AB Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi- saptadığı gibi komşu ülkelerle kuracağı ilişki Avrupa Dış Faaliyetler Servisi için önceliklidir. Ekim 2013 yılında yaptığı bir konuşmasında Bayan Ashton “bizler demokrasiyi ve istikrarı hem kuzey hem de güney komşu ülkelerimizde tesis edebiliriz. Daha önce çok söylediğim gibi, bizler komşu ülkelerimizde etkinliğimiz sayesinde ortaya çıkardığımız başarılı sonuçlarla değerlendirilmeliyiz” demiştir.⁵⁷

Kuşkusuz Orta Doğu'daki jeopolitik türbülans ve istikrarsızlıklar Avrupa ülkelerini de farklı seviyelerde ve şekillerde saracaktır. Avrupa, periferisindeki ülkelerde kalkınmayı ve istikrarlı koşulları muhakkak sağlamalıdır. Bu maksatla AB “deklarasyonel” dış politika anlayışını mutlaka değiştirmelidir. Geniş açıdan değerlendirildiğinde, Orta Doğu toplumları da demokrasi ve insan haklarının gelişimi gibi temel konularda AB'yi dış politika aktörü olarak görmelidirler. Kuşkusuz önceki deklarasyonların kapsamlı bir dış politika aktörü olma hususunda AB'ye yeterli katkısı olması beklenemezdi. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da istikrarı sağlama ve AB'nin bölgedeki etkinliği artırabilmesine yardımcı olması adına “Demokrasi ve İstikrar için Güney Akdeniz'le Ortaklık” inisiyatifi Mart 2011 yılında hayata geçirilmiştir. AB'nin Güney Akdeniz'de yaşanan ayaklanmalara karşı stratejik yanıtı olarak değerlendirebileceğimiz yeni ortaklık merkezine yenilenmiş vurgusuyla demokratik dönüşüm ve kurum inşa sürecini almış, önceden düşünülmüş toplumdan topluma iletişime önem veren ve kentsel ile kırsal iktisadi gelişimi, eğitim-sağlık sisteminin gelişimiyle desteklemiş bir projedir. ⁵⁸ Bu ortaklığı 2012 Mayıs'ındaki “Yeni Avrupa Komşuluk Politikası Doğuyor” başlıklı açıklama takip etmiştir. Açık olarak bu yeni adımlar göstermiştir ki “Barselona Süreci”, “Avrupa Komşuluk Politikası”, “Akdeniz için Birlik” gibi projeler Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da başarılı sonuçlar ortaya çıkaramamıştır.

Suriye sorunu AB için çok önemli bir meseledir. Avrupalı siyaset yapıcılar da farkına varmışlardır ki AB ile Arap dünyası arasında ortak dış ve güvenlik politikaları, mülteciler, sığınmacılar, yabancı düşmanlığı, islamofobi, enerji güvenliği, evrensel değerler olan insan hakları, hukukun üstünlüğü vb. değerlerin bölgede desteklenmesi gibi konularda Suriye

---

⁵⁷Catherine Ashton, “Speech on the Latest Developments in the Common Foreign, Security and Defence Policy”, No 131023/01, 23 Ekim 2013, Strasbourg, http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131023_01_en.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁵⁸Tobias Schumacher, “The EU and the Arab Spring: Between Spectatorship and Actorness”, *Insight Turkey*, Cilt 13, No 3, 2011, s. 109.

krizinde edineceği olumlu izlenim sayesinde AB ile Arap dünyası arasında ilişkilerin gelişimi sağlanabilir. Suriye krizi bütün bölgeyi içine alan ve mezhep savaşlarının bölgeselleşmiş halinin bir laboratuvarı olmuştur. Bu nedenle, AB Suriye krizinin başlangıcından bu yana uluslar arası toplum ile birlikte çözüm arayışlarının içinde yer almaktadır. Suriye krizi sadece bir sivil savaş olmaktan çıkmış içinde bir tarafta Sünni Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Türkiye'nin yer aldığı diğer tarafta Şii İran ve Hizbullah gibi bölgesel güçlerin, arkalarında ABD ve Rusya gibi uluslararası güçlerin vekâlet savaşlarının gerçekleştiği bir trajediye dönüşmüştür. Bu nedenle, Arap Baharı bölgenin tüm dengelerini etkilemiş, bölgenin güçler dengesini sarsmasıyla birlikte istikrarsızlığı da bölgeye getirmiştir.

AB daha önce karşılaştığı uluslararası krizlerde olduğu şekilde Suriye krizine de eski moda dış politika enstrümanları olan deklarasyonlar ve yaptırımlarla müdahil oldu. AB Suriye krizinde ana aktör olmasa da, uyguladığı politikalar BM ile ABD'nin Esad rejimini dizginlemek için uyguladığı politikalara yardımcı olan uygulamalardı.

Kuşkusuz AB'nin yapısal olarak kronikleşmiş dış politika karar alma süreçlerindeki en önemli sorunu, Avrupa Birliği seviyesi dış politika stratejisinin tüm üye devletlerce ortak strateji olarak belirlenememesidir. Ortak Güvenlik ve Dış Politika Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini'nin pozisyonu önceki Yüksek Temsilci Catherine Ashton'un pozisyonu gibi Almanya, İtalya ve Fransa Dışişleri Bakanları'nın yanında zayıf kalmaktadır. Lizbon Antlaşması'nın getirdiği en önemli yenilik olan bu mekanizmanın gün geçtikçe önemli hale gelmesi Birlik adına memnuniyet verici olsa da henüz yeterli seviyede değildir. Fakat Lizbon Antlaşması'nın getirdiği düşünce; AB'ye daha aktif dış politika rolü yaratma vizyonu ve bunu destekleyen maddeleri ve kurumsallaşmayı barındırıyor olsa da bunun tam olarak nasıl oluşturulacağı, Birliğin yapısal problemlerini göz önüne aldığımızda yetersiz kalmaktadır.⁵⁹

AB'nin Eski Ahşkanlığı: Deklarasyona Dayalı Dış Politika Vizyonu

AB'nin Suriye krizine yönelik dış politika kurgusunun ilk adımını yapmış olduğu deklarasyonlar ve uyguladığı ambargolar-yaptırımlar oluşturmaktadır. AB'nin ilk etap yaptırımları Mayıs 2011 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiş, Esad rejimiyle ilişkisi olan 13 ileri gelen kişiyi hedef almıştır. Bu kişilerin AB ülkelerine girişleri yasaklanmış ve Avrupa bankalarındaki yatırımları dondurulmuştur. Haziran 2013 itibariyle bu yaptırımların alanı 53

---

⁵⁹Doris Dialer, "Shaping the Institutional Set-up of the EEAS", Doris Dialer, Heinrich Neisser ve Anja Opitz (der.), *The EU's External Action Service: Potentials For One Voice Foreign Policy*, Innsbruck, Innsbruck University Press, 2014, s. 54.

tüzel kişiliğe ve 179 kişiye ulaşmıştır. Şubat 2014'te ise AB yaptırımları Suriye Merkez Bankası'na kadar uzamış, ilgili bankanın AB içindeki yatırımları dondurulmuştur. Aynı yıl, Avrupalı liderler Suriye'den petrol alımına ve Avrupalı şirketlerin Suriye'ye yönelik petrol endüstrisi için teknik malzeme ve teknoloji ihraç etmesine yasak getirmişlerdir. Suriye krizine yönelik ilk seviye ambargo ve yaptırımların diğer boyutu ise silah ambargosudur. AB ve diğer batılı müttefikleri 2011 yılı itibarıyla söz konusu ambargo ve yaptırımları Suriye rejimini baskı altına alma amacıyla uygularken İran ve Rusya Şam rejiminin ekonomik zayıflığına karşı destekleyici yolları bulmuşlardır.⁶⁰ Çelişkili olarak, uygulanan ambargolar ve yaptırımlarla birlikte Suriye ekonomisinin tecrit edilmesi Suriyeli sivillerin günlük hayatlarını olumsuz olarak etkiledi. Bununla birlikte, AB tarafından Esad rejimine yönelik uygulanan yaptırımlar çatışmanın sona ermesini sağlayacak anlamlı denebilecek bir sonuç ortaya çıkarmamıştır.

Neredeyse 6 yıl önce basit bir duvar yazısı ve Esad rejimine yönelik barışçıl ayaklanmayla başlayan Suriye krizi 300,000'i aşkın kişinin öldüğü, 4,3 milyon kişinin komşu ülkelerde ve AB ülkelerinde mülteci olarak yaşadığı, 7,2 milyon kişinin ülke içinde yerinden olduğu, 13 milyon kişinin çatışmalardan etkilenerek insani yardıma muhtaç hale geldiği, Dünyanın karşı karşıya geldiği 21. Yüzyılın en önemli trajedisi haline gelmiştir. Bölgedeki tüm ülkeler, başta Türkiye, Ürdün ve Lübnan olmak üzere çok ciddi sayıda Suriyeliyi mülteci, sığınmacı ya da diğer başka sıfatlarla ülkelerine kabul ettikleri için uluslararası kamuoyunun yardımına ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. Bu nedenle, AB'nin Suriye krizine müdahil olması krizin insani trajedi boyutu açısından çok değerli ve önemlidir. AB'nin dünyada insani yardımlar açısından oluşturulan mekanizmalar ve oluşumlar içindeki çok önemli etkisini dünya tarihinin yaşadığı farklı insanlık trajedilerinde daha önce defalarca kez kanıtlanması Suriye krizinde AB'nin daha fazla sorumluluk almasını zorunlu kılmaktadır.

Suriye için AB İnsani Yardımları

Diğer insani krizlerde olduğu gibi, AB yaşanmakta olan Suriye krizinde de en önemli donör olarak karşımıza çıkmaktadır. AB ve üye devletler Suriye krizinin başladığı tarihten bu yana insani yardımlar ve kalkınma ihtiyaçları için mobilize ettikleri toplam 5 milyar Euro ve Londra Konferansı sonrasında vaat edilen 3 milyar Euro ile birlikte toplamda 8 milyar Euro

---

⁶⁰Susi Dennisson, et al., "Why Europe Needs a Global Strategy".Brüksel, *European Council on Foreign Relations*, No 90, 2013, s. 4.

en önemli donör olmuştur.⁶¹ Bu yardımlar Suriye ve komşu ülkelerde diğer uluslararası organizasyonlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla koordineli şekilde harcanmaktadır. Bu yardımlar Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak'taki ve Suriye içindeki yerinden olmuş kişiler için hayati derecede önemlidir. Yukarıda bahsedilen finansal yardımlara ek olarak Avrupa Sivilleri Koruma Mekanizması tarafından Suriyeli mülteciler için ambulans, battaniye, gerekli ısıtıcılar, çadırlar ve diğer gerekli ihtiyaçlar sağlanmaktadır.⁶²

Bu yardımlara rağmen AB, Suriyeli mültecilere yardımcı olacak vize programları oluşturmamıştır. Özellikle, Fransa, Hollanda, İspanya, Avusturya, Polonya ve Macaristan gibi ülkeler Suriyeli mülteciler konusunda çok katı politikalar yürütmektedirler. Birçok AB ülkesinin 2008 finansal krizi ve ardından gelen Euro Bölgesi krizinden etkilenmiş olmaları bu ülkelerin krizden etkilenmeyen Almanya'dan mülteci krizinin çözümüne daha fazla katkı koymasına beklentisinin oluşmasına neden olmuştur. Bu ülkeler 2008 krizinin ardından Almanya'dan özellikle üç spesifik alanda katkı koymasını beklemektedirler: sağlam bir bankacılık birliği, bir büyüme stratejisi ve Avrupa Birliği dış politikasına daha büyük katkı koymasını. Bu açıdan değerlendirdiğimizde daha önce Fransa ve İngiltere öncülüğünde oluşturulan dış politika stratejilerinde artık Almanya'nın yeri Brexit sonrası dönemde daha önemli pozisyona gelmiştir.⁶³ AB'nin Suriye politikasını değerlendirirken bu yeni realitenin akılda tutulması önemlidir.

Uluslararası Toplum, AB ve Barış Çabaları

Suriye'ye karşı AB tarafından uygulanan yaptırımlar ve insani yardımların dışında, uluslararası kamuoyu çatışan taraflar arasında arabuluculuk yaparak çatışmanın diplomatik yollarla çözümünü aramışlardır.⁶⁴ Bu arabuluculuk çabaları içerisinde AB asli unsur olmaktan ziyade daha çok tamamlayıcı bir role sahip olmuştur. AB diğer uluslararası aktörler olan BM, ABD ve Arap Ligi'yle koordinasyon içinde arabuluculuk çabalarına dahil oldu.

Uluslararası sistemin çok taraflı yapısı geçtiğimiz yakın zamanda AB'nin komşularında ve olası etki alanı olması gereken coğrafyasında Suudi Arabistan, Çin, İran gibi

---

⁶¹“Syria Crisis: ECHO Factsheet”,Avrupa Komisyonu Sivil Koruma ve İnsani Yardım Genel Müdürlüğü,Mart 2016, https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2016).

⁶²Kristalina Georgieva, “Violence Raging in Syria”, 20 Ekim 2014, http://ec.europa.eu/commission_20102014/georgieva/hot_topics/violence_raging_syria_en.htm(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2016).

⁶³Ulkire Guerot, “Germany After The Elections: Prospects For Europe?”,*The International Spectator*, Cilt 48, No 4, 2013, s.5.

⁶⁴Ratka ve Strassmaier, 2014, a.g.e, s. 150.

güçlerden tutun da Çin'den Brezilya'ya gibi ülkelere kadar uluslararası kurumları etkilemede AB'nin etkisiyle ister istemez rekabet haline girmişlerdir.⁶⁵ Bu gerçekliğe rağmen Suriye krizinin çözümüne yönelik müzakerelerde ABD ve Rusya iki ana aktör olarak diğer devlet ya da uluslararası ve bölgesel aktörlerin önüne geçmişlerdir. AB'nin müzakerelerdeki çizgisi de bu iki gücün stratejilerine bağlı olarak şekillenmiştir. Haziran 2012 tarihinde gerçekleştirilen Cenevre I görüşmelerine dönemin AB Dış ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Bayan Ashton ile Fransa ve Birleşik Krallık'tan temsilciler katılmışlardır. Bu yüksek katılımın aslında AB'nin Suriye'de kalıcı barışı ne kadar arzuladığını göstergesi olmakla birlikte AB'nin barış görüşmelerinde proaktif olmasının limitlerini de hatırlatmaktadır.

Bir önceki Yüksek Temsilci Catherine Ashton ile şu an ki Yüksek Temsilci Federica Mogherini ve bir çok diğer Avrupalı liderler Suriye meselesini Rusya ve İran ile yapılan ikili görüşmelerde dahil olmak üzere gerçekleştirdikleri tüm görüşmelerde birçok kez gündeme getirdiler. Fakat özellikle başta Rusya olmak üzere İran bu görüşmelerde herhangi bir baskı hissetmemiştir. Suriye krizi Rusya'nın AB'ye yönelik yeni yaklaşımının gösterilmesi fırsatını yaratmış ve Rusya'nın Esad rejimine olan desteğini azaltma noktasında AB'nin ne kadar etkisiz kaldığını göstermiştir. AB Suriye krizinin çözümüne yönelik Rusya'nın bölgedeki gücünü azaltılması amacıyla başta ekonomik alanları kapsayacak şekilde baskısını artırmalıdır.

Avrupa'da yapılan tartışmaların büyük kısmını siyasi, dini, etnik ve ideolojik olarak bölünmüş durumda olan Suriyeli muhalif gruplara verilecek desteğin stratejisinin nasıl olması gerektiği oluşturmaktadır. Suriye'nin kuzeyi ve güney doğusunda devam eden farklı silahlı gruplar arasındaki çatışmalar ve krizin mezhepsel dinamikleri silahlı muhalefet sorununun en önemli ayağını oluşturmaktadır. Süregelen şiddet çatışmalarının en büyük sorunu olan IŞİD, Al-Nusra gibidini köktenci hareketlerin oluşmasına ve güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Radikal güçler ve Esad rejimi arasında adeta bir silah ve öldürme yarışı yaşanmaktadır. AB insanlık adına büyük trajedilere yol açan bu durum karşısında silahlanma yarışında bölgedeki muhalif güçleri silahlandırarak olsa da dâhil olmamalıdır. Uluslararası sistemin en önemli sivil gücü olan AB'nin bu ölüm yarışında diğer bölgesel güçlerin yaptığı gibi çatışmaların tırmanmasına yol açabilecek adımlardan uzak durması çok değerlidir. AB'nin uluslararası saygınlığı ve cazibesi Avrupa'da yaptığının aynısını çatışma alanlarında başarabilmesiyle doğru

---

⁶⁵Richard Gowan, "Diplomatic Fallout: Europe's Struggle for Strategic Competitiveness", II. Bölüm, *World Politics Review*, 2 Aralık 2013, <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/13413/diplomatic-fallout-europe-s-struggle-for-strategic-competitiveness-part-ii> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

orantılıdır.⁶⁶ AB ve diğer batılı güçler kendilerine yakın unsurları silahlandırılırsa iç savaşın ve ölümlerin devam etmesine sebebiyet vermeye devam edeceklerdir. AB'nin Suriye krizinin çözümüne yönelik attığı adımlar içerisinde belki de barış görüşmelerine dâhil olmasının da en önemli nedeni olan çatışmanın tüm taraflarıyla konuşabilme yeteneğini kaybetmemesi gerekir.

İsteksiz Dış Politika Aktörlüğünden Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Aktif Oyunculuğa: Almanya

Arap Ayaklanmaları'ndan önce Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Almanya için sınırlı stratejik öneme ve önceliğe sahip bir bölgeyken, mülteci sorunu, enerji güvenliği, terörizm, istikrar, düzen ve Avrupalı değerlerin Orta Doğu'ya ulaşabilmesi gibi Arap Ayaklanmaları sonrası oluşan yeni gündemler neticesinde önemini arttırmıştır. Almanya geçmiş dış politika tercihlerine göre içinden geçtiğimiz Orta Doğu için tarihi gelişmelere karşı daha aktif bir strateji belirlemiştir. İki Avrupalı güç Fransa ve Birleşik Krallık nükleer güce sahip, bölgede kolonyal tarihi olan, BMGK'da üyeliği bulunan ve askeri müdahale kapasitesi olan büyük ordulara sahip iki ülkedir. Almanya ise yukarıda bahsedilen değerlere sahip olmasa da Almanya dünyanın 4. büyük ekonomisi ve ikinci büyük ihracatçı ülkesi olarak küresel rolü 2008 krizin ardından gittikçe artan bir ülkedir.⁶⁷ Ayrıca Almanya'nın saygın itibarı, başarıyla uyguladığı iç uyum politikaları, bölgede kolonyal tarihi olmaması diğer Avrupalı güçlerde olmayan avantajlarıdır. Arap Ayaklanmalarından önce dahi Almaya Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yılda harcadığı 400 milyon avro ile ABD'den sonraki ikinci en büyük donör ülke konumundaydı.⁶⁸ Bu da gösteriyor ki Almanya yetenekleri ve AB entegrasyonu içindeki kritik önemiyle Almanya AB'nin bölgedeki politikaları için çok önemli bir aktör konumuna gelmiştir.

Ayaklanmaların başlamasının ardından Alman siyaset yapıcılar ve diplomatlar AB'nin önceki bölge politikalarına ve bu politikaların oluşmasında rol alan güneyli üye devletlerin stratejilerinin başarısızlığını sorgulamaya başladılar.⁶⁹ Alman diplomatlar AB'yi bölgeye yönelik politikalarında tutarlılıktan uzak olmakla eleştirmeye başladılar. AB'nin Orta Doğu ve

---

⁶⁶Giovanni Grevi, "Reflections after the No votes: What makes the EU an international actor?", *European Union Institute for Security Strategies*, 2 Kasım 2005, <http://www.is.europa.eu/publications/detail/article/reflections-after-the-no-votes-what-makes-the-eu-an-international-actor/> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁶⁷Lehne, 2012, a.g.e., s. 5.

⁶⁸"The Middle East and North Africa: Building Bridges Between Europe and the Arab World", Almanya Ekonomik Ortaklık ve Kalkınma Bakanlığı, https://www.bmz.de/en/countries_regions/naheer_osten_mittelmeer/index.html (Erişim tarihi 1 Mayıs 2014).

⁶⁹Timo Behr, "Germany and The Arab Spring", *Actuelle de l'Ifri*, Ekim 2012.

Kuzey Afrika ile ilgili politikalarını bölgenin iki eski gücü olan Fransa ve Birleşik Krallığa devretmesi bu eleştirilerin ana hattını oluşturmaktadır. Bu nedenle Arap Baharı'nın ardından Almanya'nın bölgeye yönelik politikaları daha stratejik şekilde oluşmaya başladı. Ayrıca Almanya bölgedeki aktifliğini arttırarak Akdeniz ve Orta Doğu politikalarının Fransa ve Birleşik Krallık hâkimiyetinde oluşmamasını amaçlamaktaydı.

Tunus ve Mısır'da ayaklanmalarla birlikte Almanya'nın söylemi ilk başlarda tereddütlü olsa da daha sonra Arap dünyasında yaşanan bu dönüşümleri diğer AB üyesi ülkelerle birlikte koordinasyon içinde destekler pozisyonunda olmuştur.⁷⁰ Fakat bu ortak bakış açısı Libya'da şiddetin artmasıyla birlikte bölünmüşlük içine girmiştir. BM 1973 sayılı kararının oylanmasından bir gün önce önceki Almanya Dışişleri Bakanı Westerwelle "Almanya olarak Kuzey Afrika'da yaşanacak bir savaşın tarafı olmak istemiyoruz. Alman askerlerini Libya savaşının katılımcıları arasında göreceğimiz adımları atmayacağız" demiştir.⁷¹ Savunma Bakanı Thomas de Maiziere o günlerde dışişleri bakanı Westerwelle ile benzer cümleleri kullanmış, kendisi ve diğer birçok Alman politikacı da açıkça NATO'nun Libya'ya müdahalesini eleştirmişlerdir. Berlin Libya'ya müdahalenin oylanacağı BMGK toplantısına katılmayarak kendisini bir anda Rusya ve Çin ile aynı safta bulmuş bunun neticesinde Almanya'nın 2003 Irak Savaşı'na ilişkin verdiği "Hayır" oyu batılı müttefiklerin akıllarına gelmiştir.⁷² Fakat çok sayıda Alman düşünür ve eski siyaset yapıcılar Almanya'nın Libya politikasını ülkenin tarihi öneme sahip Batılı müttefiklerle koordinasyon içinde olmamasından dolayı eleştirmişlerdir. Onlara göre Libya'ya müdahale Almanya'nın pozisyonuna paralel şekilde insani gerekçelerle olacak ve koruma sorumluluğu (Responsibility to Protect –R2P) konsepti içinde değerlendirileceği için Alman dış politikasıyla uyumlu bir müdahale olacak idi. Fakat Alman kamuoyunun büyük çoğunluğu özellikle St.Petersburg'ta düzenlenen G-20 zirvesi ve Almanya'nın yayınlanacak ortak deklarasyona imza atmayı kabul etmemesitartışmaların artmasına neden olmuş ve bu tartışmalar da "müdahaleci" argümanları desteklememişti.

Arap Ayaklanmaları'nın başlamasının ardından Avrupa Birliği seviyesinde bölge üzerine önceki yıllara göre çok daha aktif siyaset yapan Almanya aynı hareketliliği ulusal

---

⁷⁰Ratka, 2012, a.g.e., s. 62.

⁷¹Josef Joffe, "The Libyan War Was a Success. But It Won't be a Model For Other Wars", *New Republic*, 24 Ağustos 2011, <http://www.newrepublic.com/article/94105/joffe-libya-NATO-obama-france> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁷²"Germany: Spectator or Player on Syria Crisis?", *Deutsche Welle*, 11 Eylül 2013, <http://www.dw.de/germany-spectator-or-player-on-syria-crisis/a-17081589>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

seviyede göstermeye başlamıştır. Önceki Dışişleri Bakanı Westerwelle Ben-Ali sonrası Tunus'u ve Mübarek sonrası Mısır'ı ziyaret eden ilk dışişleri bakanı oldu. AB'nin bölge üzerine geliştirdiği politikalara Almanya'nın tesir etmeye başlaması da finansal ve ekonomik krizden yeni çıkmakta olan diğer üye devletler arasında dış politika açısındaki öncelik farklılıkları AB'nin bölgede etkili politikalar üretmesinde engellerden biri olarak göze çarpmaktadır.

Almanya bölgedeki dönüşüm sürecinin başlamasının ardından iktisadi anlamdaki gücünün de etkisiyle kendini özellikle Tunus ve Mısır'da başarılı ve önemli bir dış politika partneri olarak kabul ettirdi. Fakat Libya ve Suriye'de yaşanan çatışmalar Almanya'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki bu yeni pozisyonunun ne kadar kırılgan olduğu göstermiştir. Almanya'nın ABD Başkanı Obama'nın uluslararası destek aradığı G-20'nin 2013 yılındaki St.Petersburg zirvesinde G-20'deki 5 AB ülkesinden ortak deklarasyona imza koymayan tek AB üyesi devlet olması Libya konusunda etkisiz kalmasının nedenlerinden biridir.⁷³ Libya'ya askeri müdahaleyi destekler nitelikteki bu deklarasyona Almanya'nın imza koymamış olması Angele Merkel üzerine yapılan eleştirilerin artmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte St.Petersburg Zirvesi'nden bir gün sonra Suriye üzerine AB üyesi 28 ülkenin dışişleri bakanlarının bir araya geldiği Vilnius zirvesinde bir önceki zirve ile benzer kelimelere sahip Suriye üzerine olan bildirge Almanya tarafından imzalanmıştır.

Almanya'nın oluşturduğu Suriye politikasının ana teması daha çok insani yardımlar ve Suriye'nin kimyasal silahlarının yok edilmesi üzerine oluşmuştur. Suriye'de çatışmaların başlamasından bu yana Almanya toplamda 1,3 milyar Euro harcamıştır. Almanya misafir ettiği 880.000 Suriyeli mülteci ile toplamda en fazla Suriye mülteciye sahip AB ülkesi olmuştur. Cenevre II görüşmelerinde üzerine en çok mesai harcanan konulardan olan muhaliflerin elindeki bölgelerin yeniden yapılanması gibi konularda Rusya ve Çin'in BMGK kararlarında veto hakkını kullandığı dönemlerde dahi Almanya yeniden yapılanma konularında çok önemli yer tutmuştur. Almanya aynı zamanda “düşmüş devlet-başarısız devlet” (İngilizce: failed state) konumundaki bölgede çatışma sonrası “devlet inşa” süreçlerine Suriyelileri hazırlamak noktasında önemli yol haritaları ve toplantılar düzenlenmiştir. Hatta “Uluslararası İşbirliği için Alman Derneği” (GIZ) Gaziantep'te bu konularda mültecileri eğitmek için bir ofis dahi açmıştır.

---

⁷³Ratka ve Strasmaier, 2014, a.g.e., s.157.

22 Ağustos 2013 Suriye savaşında yaşanan en büyük trajedilerden birinin gerçekleştiği gün olarak tarihe geçmiştir. Esad rejimin Şam kırsalında kullandığı kimyasal silah sonucu 1000'den fazla sivil hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle rejimin elinde bulunan kimyasal silahların yok edilmesi Suriye'nin geleceği açısından hayati derecede önemli konuların başında gelmektedir. Alman uzmanlar Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü şemsiyesi altında bu silahların Suriye'den alınıp yok edilmesinde çok önemli vazifeler üstlenmişlerdir.

Avrupa Birliği ve Almanya: Suriyeliler için Sıradaki Adım Ne Olabilir?

Literatüre Arap Baharı olarak geçen 2011 yılında başlayan bu süreç AB için her ne kadar beklenmedik bir durum ise de kendi içinde dış politika stratejileri açısından çok büyük fırsatları içinde barındırmakta, 2009 Lizbon antlaşmasıyla üzerine çok tartışılan yeni dış politika mekanizmalarının ilk test edildiği kriz olarak değerlendirilmektedir.⁷⁴ Arap Baharı ve Suriye savaşı AB ile Almanya'nın Orta Doğu politikaları henüz oluşma ve gelişme evresindedir. Kuşkusuz AB ve lokomotif üye devleti Almanya, Suriye ve Suriyelilerin geleceği için çok önemlidir. Bu güçlerin insani yardım programlarının büyüklüğü ABD hariç herhangi hiçbir aktörde mevcut değildir. Kuşkusuz özellikle 2008 krizinin ardından Birlik dış politika alanında ekonomisiyle doğru orantılı şekilde daha fazla Almanya etkisi görmek istemektedir. AB için Fransa ve Brexit öncesi Birleşik Krallık özellikle Orta Doğu için çok önemli iki dış politika aktörü olmayı sürdürmeyecektir. Her iki ülke de özellikle dış politika ve güvenlik politikalarında egemenliklerini bir üst otorite ile paylaşma noktasında çok koruyucu ve tutucu davranmaktadırlar. Yeni "Büyük Üçlü" dış politika formülasyonu içerisinde AB'ye daha fazla destek ve güç veren devletin Almanya olduğu açıktır.⁷⁵ Fakat Almanya'da bölgede daha fazla aktif olmak konusunda eski alışkanlıkların doğrultusunda kuşkucu davranabilmektedir. Tüm bunlara rağmen Almanya Suriye meselesinde çok önemli Avrupalı aktörler arasındaki yerini almıştır. Bu doğrultu da Almanya ve AB beş farklı alanda daha fazla işbirliği içinde olabilirler.

1- Avrupa Komşuluk Politikalarının Yeniden Dizayn Edilmesi

Avrupa Komşuluk Politikası uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yumuşak güç unsuru olarak değerlendirebileceğimiz bir araç olarak AB'nin komşu ülkelerindeki çatışmalar

---

⁷⁴Schumacher, 2011, a.g.e., s. 117.

⁷⁵Lehne, 2012, a.g.e., s. 10.

ya da anlaşmazlıklarda insan haklarına saygı, azınlık hakları, pazar ekonomisinin inşası ve kalıcı kalkınma gibi paylaşılan ortak değerler çerçevesinde dizayn edilmiştir. Suriye’de yaşanan iç savaş öncesinde ülke uzun yıllardır süregelen bir ekonomik kriz içerisinde olmakla beraber: 2002-2008 yılları arasında su kaynaklarının yarısını kaybetmiş, nüfusun 3 milyonu aşırı fakirlik içinde girmiş, hayvancılıkla uğraşanlar hayvanlarının % 85’ini kaybetmiş, kentlere doğru yaşanan büyük oranlı göç ülkenin o dönemki mevcut yapısına büyük yük getirmiştir.⁷⁶ Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile yapılacak ekonomik bütünleşme sonrasında yaşanacak siyasi gelişmeler için AB bölge üzerinde finansmanını sağlayacak projeler geliştirmeli, Akdeniz bölgesinde daha aktif olmalı, sınır ötesi projeler oluşturulmalı, hukuki eğitim programları ve reformlar gerçekleştirilmeli, bürokratik ve yasal düzenlemeler yeniden gözden geçirilmelidir.⁷⁷Fakat son yaşananlar da göstermektedir ki Avrupa Komşuluk Politikası bölgede istenen iyileşme ve gelişmeyi sağlayacak başarılı sonuçlar doğurmamıştır. Avrupa’nın değerlerini ve standartlarını bölge ülkelerine ihraç ederek oluşmasına katkı koyacağı bir komşu ülkeler halkasına en fazla içinden geçtiğimiz bu günlerde ihtiyaç vardır. Geçmişte AB bölgedeki demokrasiden ve insan haklarından yoksun rejimleri sağladıkları göreceli istikrar ortamı sebebiyle desteklemekle kaçınılmaz hata yapmıştır. Yaşanan ayaklanmalar AB için bu yanlışın anlaşıldığı büyük bir ders olmalıdır. AB bölgedeki imajını yeniden kazanabilmesi için önceki yaptığı hatalardan dersler çıkararak teknokratik yapısının oluşturduğu sınırlardan kurtulmalı ve siyasi liderlik göstermelidir. Bölgedeki yanlışların oluşmasında Birlik içerisinde bölge üzerinde daha fazla önceliğe sahip Fransa ve İngiltere’nin hesap hataları Almanya’ya bölgede daha fazla aktif olması ve Avro-Akdeniz ilişkilerinde lider role sahip olabilme penceresini açmaktadır.⁷⁸ Bununla beraber Almanya, Avrupa Komşuluk Politikası’nın yeniden kurgulanmasında inisiyatif almalıdır.

2- İnsani Yardımlar

Suriye’de yaşananlar insanlığın İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana gördüğü en önemli kriz olarak tarihe geçmektedir. Bu noktada başta Almanya ve diğer AB üyesi devletler olmak üzere Suriyelilere olan desteğini artırarak devam ettirmesi, Suriye’nin yeniden inşa sürecinde daha fazla çaba göstermesi gereklidir. Suriye’deki pek çok yerleşim yeri ve alt yapıları yaşanan savaştan ve hava saldırılarından dolayı tahrip olmuş durumdadır. Mevcut yoksulluk

⁷⁶Florence Gaub, “Understanding Instability: Lesson from the Arab Spring”, *AHRC Public Policy Series*, No 9, Aralık 2012, <http://www.ahrc.ac.uk/documents/project-reports-and-reviews/ahrc-public-policy-series/understanding-instability-lessons-from-the-arab-spring/> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁷⁷Richard Youngs ve Ana Echagüe, “Europe, the Mediterranean, the Middle East and the Need for Triangulation”, *The International Spectator*, Cilt 45, No 3, 2010, s. 32.

⁷⁸Ratka, 2012, a.g.e., s. 65.

artan gıda, gaz, elektrik gibi ihtiyaçların maliyetinin artmasından dolayı kabul edilemez boyutlara gelmiştir. Bununla birlikte saldırıların ardından yıkılan ve hasar gören binaların çokluğundan dolayı artan barınma ihtiyaçları için AB diğer uluslararası kuruluşlar ve ülkelerle koordinasyon içinde olmalıdır. Kuşkusuz muhaliflerin kontrol ettiği bölgelerdeki vatandaşların insani yardımlara daha fazla ihtiyaçları vardır. AB ve üye ülkeleri bölgede insani yardımların sağlanması hususunda bağışlarda bulunan en önemli uluslararası kurumdur. Bu çerçevede Almanya, Fransa ve İtalya gibi ekonomik anlamda AB'nin liderliğini üstlenen üye devletlerin Suriye'nin insani yardım programlarıyla yeniden inşasına artan bir kararlılıkla devam etmesi gereklidir.

3- Sağlık ve Eğitim Sistemi

Suriye'de sağlık hizmetlerini sağlayacak hastanelerin %70'ten fazlası yıkılmış, geride kalanlar ise büyük hasar görmüştür. Ayrıca, mevcut hastaneler ise temel sağlık malzemelerini dahi temin edemez durumdadırlar. Bu durumda hastaneler Suriye'de yaşanan çatışmaların boyutunu da düşündüğümüzde hiç yeterli değildirler. Doktorlar ya da hastalar çatışmalarda bulunduğu tarafın dışındakiler -ki özellikle rejim güçleri ile IŞİD'li güçler tarafından kaçırılmakta, işkenceye maruz kalmakta hatta tecavüze uğramaktadırlar. Sınır Tanımayan Doktorlar gibi bölgede sağlık konusunda çok başarılı olan, çeşitli şehirlerde hastaneler ve merkezler kuran örgütlere olan AB desteği artırılmalı, diğer uluslararası kuruluşların da desteklerinin artırılması için çeşitli adımlar atılmalıdır.

AB Kamu Sağlığı Komisyonu Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi kurumlarla savaş koşullarında artan çocuk felci oranının düşürülmesi için bölge özelinde stratejiler üretmelidir. Suriye'de yaşanan sağlık sorunlarının çözümünü sağlamada yardımcı olma niyetini AB birçok kez dile getirmiştir. AB çocuk felcinin yayılmasının ve azaltılmasının sağlanabilmesi için tüm ülke çapında başarılı olacak aşı kampanyalarını hayata geçirmiştir.⁷⁹ AB sponsorluğunda 2002-2011 yılları arasında faaliyet gösteren ve 39 milyon Euro'luk projelerin hayata geçirildiği "Sağlık Sektörü Modernizasyon Programı"nın ikinci safhası olan "Sağlık Sektörü Modernizasyon Programı II" kapsamında 2011-2015 yılları arasında 15 milyon Euro'luk projeler hayata geçirilmiştir.⁸⁰

Suriye iç savaşından en fazla etkilenen hiç kuşkusuz çocuklar ve gelecekleridir. Suriyeli mültecilerin 2 milyona yakını 18 yaşın altındaki kişilerdir. Çatışmalar başladığından

---

⁷⁹"Syria Crisis. ECHO Factsheet" Avrupa Komisyonu Sivil Koruma ve İnsani Yardım Genel Müdürlüğü, Mart 2016, https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2016).

⁸⁰Avrupa Birliği Suriye Delegasyonu resmi internet sitesi, http://www.eas.europa.eu/delegations/syria/eu_syria/tech_financial_cooperation/health/index_en.htm

bu yana neredeyse 6 yıldır süredir birçok Suriyeli çocuk okullarından uzak kalmıştır. BM Mülteciler Ajansı'na göre okul yaşındaki Suriyeli çocuklardan 3'te 1'i herhangi bir şekilde eğitim alamamaktadırlar.⁸¹ Suriye'de binlerce okul yıkılmış ya da kullanılamaz hale gelmiştir. Kullanılabilecek durumda olanlar ise çatışan gruplar tarafından askeri üs ya da yerinden çıkarılmış aileler tarafından barınak olarak kullanılmaktadır. Eğitime devam edebilecek çok az sayıdaki okullara ise güvenlik endişesi nedeniyle aileler çocuklarını göndermemektirler. Bu gerçekliğin sonucunda ise Afganistan ya da Irak'taki gibi bir ülkenin geleceği yavaş ama sarsıcı şekilde yok olmaktadır.

Eğer AB temel insan hakları standartlarının, hukukun üstünlüğünün, demokrasi, karşılıklı güven gibi kendi değerlerinin Suriye'nin geleceğinde uygulandığını görmek istiyorsa eğitim bu gelecekte çok önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, örneğin çatışmaların zirve yaptığı 2013 yılında Erasmus Programı çerçevesinde sadece 21 öğrenci AB'ye kabul edilmişti. Suriye'nin gençlerini unutan bir AB, Suriyelilerin gözlerinde kabul edilebilir bir aktör olamayacaktır. Bu çerçevede, açık şekilde görülmektedir ki AB sadece Suriyeli gençleri kapsayacak şekilde burs olanakları ve programları oluşturmalıdır. Bombalar ve kurşunlar arasında sadece eğitim Suriyeli çocuklara ve genç nüfusa gelecekte umutlu olabilmeyi düşündürecektir. Suriyeli gençlerin gıdadan, evden ve aşından daha fazla ihtiyaç duydukları umut ancak eğitimle sağlanabilir ki bu gençlerin "kayıp jenerasyon" olmamaları için çocukları ve gençleri kapsayan ve koruyan politikaların yaratılmasında AB öncü olmalıdır.⁸² Bu açıdan 7-18 Mart Türkiye-AB Zirveleri kapsamında varılan anlaşma Türkiye'nin Suriyeli mültecilerin eğitimleri için daha fazla yasal düzenleme yapmasına ve kaynak bulmasına katkı sağlayacaktır.⁸³

Mülteci Sorunu Daha Fazla Avrupa Birliği Katkısına İhtiyaç Duyuyor

AB mülteci sorununun çözümü için çok fazla mesai harcıyor olsa da mülteciler sorununda sahada etkili sonuçları almakta çok zorluk yaşamaktadır. Uluslararası Af Örgütü'nün 2013 yılında yayınladığı "Bir Uluslararası Başarısızlık: Suriyeli Mülteciler

---

⁸¹Amy R. West, "Syrian Refugees Need More Than Food", *Aljazeera America*, 9 Mart 2014, <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/3/education-for-syrianrefugeesinsufficient.html> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁸²Gordon Brown, "A Brilliant Scheme for Making Sure Syria's Child Refugees Get an Education", *The Guardian*, 24 Ocak 2014, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/24/syria-child-refugees-school-education-gordon-brown> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁸³Nursin A. Güney, "The Reasons Why the EU-Turkey Deal on Refugees on Important", *Bilgesam*, 27 Mayıs 2016, <http://www.bilgesam.org/en/incele/2402/-the-reasons-why-the-eu-turkey-deal-on-refugees-is-important/#.V1ArQzV 97IU> (Erişim Tarihi 1 Haziran 2016).

Meselesi” başlıklı raporuna göre AB raporun yayınladığı tarih itibariyle Suriyeli mültecilerin % 2,2’sine denk gelen 55.000 mülteciyi sınırlarına kabul etmişti⁸⁴. 2008 yılında yaşanan Euro bölgesi ekonomik ve finansal krizi, İslamophobia gibi sorunlar AB’nin Suriyeli mülteciler konusunda cesur adım atmasını engellemiştir. AB’nin Suriyeli mülteciler konusunda 4 önemli bakışı olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bunlar⁸⁵;

- 1- Ülke içindeki ve dışındaki Suriyelilerin ihtiyaçları doğrultusunda Komisyon ve üye ülkelerin birlikte sağlayacağı finansal yardım programları,
- 2- Üye ülkeler tarafından koruma sağlanan mülteciler,
- 3- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bölgesel Müdahale Planı çerçevesinde atılacak adımlar,
- 4- Özellikle Suriyeli mültecilerin sıklıkla kullandığı -Türkiye-Yunanistan gibi sınırların güvenliğini artırmak.

Avrupa Birliği’nin de facto şekilde 6 yıl uyguladığı “kapalı sınır” politikası kısmi olsa da sona erdirilmiştir. Suriye’nin komşu ülkeleri başta Türkiye olmak üzere kabul edebilecekleri Suriyeli sayısında kendi kapasiteleri doğrultusunda maksimumlarına gelmişlerdir. AB’nin kapılarını Suriyeli mülteciler açması toplumsal travma yaşamakta olan bir toplum için pratikteki önemi gibi Suriyelilere yalnız olmadıkları mesajı için çok değerlidir. Birçok Suriyelinin pasaportu dahi olmamasına rağmen kendilerinden Schengen vizesi ile Avrupa’ya gelmeleri istenmektedir. Bu gibi zorluklar neticesinde Suriyeli mülteciler yasal olmayan yollarla, özellikle Türkiye, Yunanistan, Makedonya, Macaristan, Avusturya rotasını takip ederek Avrupa’yulaşmaya çalışmaktadırlar. Almanya ekonomik gelişmişliği nedeniyle Almanya, İsveç, Norveç gibi ülkelerde sosyal devlet olmaları nedeniyle varılacak ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadırlar. İleride bahsedeceğimiz politika değişikliği öncesine kadar AB’nin yaptığı yardımların ne kadar yetersiz olduğu 2012 yılı itibariyle Suriyeli mülteciler için harcadığı 313 Milyon Euro sadece Türkiye’nin harcadığının o tarih itibariyle yaklaşık 3’te 1’ine eşdeğer bir rakamdır ve bu paranın ancak 25 milyon Eurosu Türkiye’de kullanılmıştır ki Türkiye’nin AB aday ülke olduğu unutmamalıdır.⁸⁶ Türkiye’nin tek başına “tampon bölge” rolünü üstelenebilmesi mümkün olmayan bir gerçekliktir. Bu çerçevede AB-Türkiye işbirliği Suriyeli mülteciler meselesinin çözümü için daha koordineli ve ortaklık

---

⁸⁴“*An International Failure: The Syrian Refugee Crisis*”, Uluslararası Af Örgütü, 13 Aralık 2013, https://www.amnesty.ca/sites/amnesty/files/an_international_failure_-_the_syrian_refugee_crisis.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

⁸⁵Juliette Tolay, “The EU and Turkey’s Asylum Policies”, *Institute Affari Internazionali*, No10, Ocak 2014.

⁸⁶Franck Düvell, “Turkey, the Syrian Refugee Crisis and the Changing Dynamics of Transit Migration”, *IEMed. Mediterranean Yearbook 2013*, 2013, s.279.

mekanizmaları inşa edilmiş şekilde gerçekleştirilmelidir. Ayrıca AB içinde artan yabancı düşmanlığı sorunu tetikleyen bu gelişmeler için AB vatandaşlarını daha fazla bilgilendirmelidir. Ayrıca AB'nin iç savaşın başladığı günden bu yana Suriye'nin komşularını "açık sınır politikasını" teşvik eden politikalarının finansmanına da çok daha fazla katkı sağlaması gereklidir.

Suriye Krizin Sonucu Olarak Türkiye-AB Anlaşması ve Ortak Eylem Plan

Suriye Krizi öyle bir hal almış durumda ki yakın tarihin 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana gördüğü en kompleks kriziyle karşı karşıyayız. Suriye krizi üzerinden yürütülen vekâlet savaşlarından doğan yeni Soğuk Savaş tartışmalarından tutun da, mezhep savaşlarının küçük ama çok acı bir laboratuvarı olmasına kadar Suriye büyük bir trajediye dönüşmüştür. Trajedinin boyutu o kadar büyük bir hal almış durumda ki 21.yüzyılın geçirgen sınırları nedeniyle sorgulanamaz sandığımız yapıları ve değerlerini de en hafif kelimeyle yerle bir etmiş durumdadır. Avrupa dahi oluşturması yüzyıllar almış değerlerini Suriye krizinin komplikasyonları nedeniyle kaybetmeye başlamıştır. Mülteci krizinin yarattığı insanlık adına çok acı görüntüleri Avrupa'da gördük ve görmeye devam ediyoruz fakat Avrupa'nın değerlerini hiçe saymasının son örneği Türkiye-AB ilişkilerine sirayet etmektedir.

Avrupa'nın "bizden uzak dursunlar da ne yaparlarsa yapsınlar" şeklinde özetlenebilecek panik havasıyla ve belli bir stratejiden yoksun şekilde oluşturduğu mülteci politikaları önümüzdeki yıllarda Türkiye ve AB'nin ortak kaybedişlerinin simgesi olarak anılabilir. Türkiye'nin AB yolculuğu gerçekleştirdiği temel demokratik reformların ardındaki –ki yaklaşık iki yüzyıllık bir modernleşme hedefi doğrultusunda- temel itici güç unsuru idi. AB mülteci krizinin Avrupa'yı derinden etkilemesi ve radikal İslam ya da radikal sağ partiler gibi başka sorunların ortaya çıkmasına neden olmasının ardından birden Türkiye'yi hatırlamış olması da tam üyelik için müzakerelerinin salt mülteci meselesine indirgenmiş olmasına yol açmıştır. Bu indirgemede Türkiye-AB ilişkilerini aday bir ülkeyle Birlik arasındaki ilişki zemininden iki aktör arasındaki konu odaklı ilişkiye döndürmüştür.

Türkiye ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, toplanma hakkı, temel hak ve özgürlükler gibi temel Avrupa değer ve normlarından bu kadar uzaklara savrulmuşken, AB'nin kendi değerlerini hiçe sayarcasına attığı adımların iki taraf için de uzun vadede bir

yararı olmayacaktır. Türkiye henüz Suriyeli mülteciler meselesinin çok başında ve sorun AB'den gelecek toplamda 6 milyar euro ile çözülebilecek sorun olmaktan çok uzaktadır. Türkiye Suriye'den gelen şu ana kadar 3 milyon Suriyelinin Türkiye'de doğan çocuklarına gelecekte iyi şartlarda temel eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlandırmakta çok zorlanacaktır. Tüm bunlarla birlikte ekonomik olarak Türkiye'den fersah fersah önde olan Almanya dahi göç dalgası ve entegrasyon sorunlarından endişe ederken Türkiye'nin bu bedeli tek başına karşılaması imkansızdır. Tüm bunlardan önce BM Cenevre Sözleşmesi'ne tam olarak dahil olmamış bir Türkiye, mültecilerin haklarını sağlamakta güçlük çekecektir. Türkiye-AB Ortak Eylem Planı'na bakıldığında mülteci sorunuyla ilgili somut olarak iki çözüm stratejisi göze çarpıyor. Bunlardan ilki yasa dışı yollardan AB sınırlarına girenlerin iadesi ile yeni girecek olanlar içerisinde daha önce AB'ye girmemiş ya da girmeye teşebbüs etmemiş göçmenlere öncelik verilecek olmasıdır. Ancak 18 Mart tarihli Türkiye-AB Zirvesi kaynaklı Türkiye ile Yunanistan arasındaki yasa dışı göçü ve yaşanan trajedileri sonlandırmak amaçlı bu yeni plan diğer başka büyük insanlık trajedilerine yol açabilir. Yunanistan'a giden göçmenlerin Türkiye'ye iadelerini sağlayan bu yeni stratejiye yönelik insan kaçakçılarının yeni güzergahlara yönelmelerine yol açıyor. Bu yeni güzergah ise Libya üzerinden İtalya'ya daha büyük teknelerle ve açık denizden geçmeyi amaçladığı için daha uzun ve riskli olmaktadır. Bu rotada 3 ile 5 bin Euro karşılığında, "Hayalet Gemi" denilen insan kaçakçılarının güvenlik güçlerine yakalanmamak için gemileri otomatik pilota alarak içindeki göçmenleri kaderlerine terk ettiği yöntem giderek öne çıkacaktır.⁸⁷ Bu ve benzeri sorunlarına rağmen AB Ortak Eylem Planı'nın ve 7 ile 18 Mart 2016'da gerçekleştirilen zirvelerde mutabakata varılan kararlar şu şekildedir:

1) 20 Mart 2016 tarihi itibarıyla Türkiye'den Yunan adalarına geçen tüm yeni düzensiz göçmenler Türkiye'ye iade edilecektir. İade işlemi, AB hukukuna ve uluslararası hukuka tam olarak uygun şekilde gerçekleştirilecek; hiçbir surette toplu sınır dışı etme işlemi olmayacaktır. Tüm göçmenler, ilgili uluslararası standartlar uyarınca ve geri göndermeme ilkesine uygun olarak korunacaktır. Bu uygulama, insani mağduriyetlere son verilmesi ve kamu düzeninin yeniden tesis edilmesi için gerekli olan geçici ve olağanüstü bir tedbir olacaktır. Yunan adalarına ulaşan göçmenler, usulüne uygun olarak kayıt altına alınacak ve her sığınma başvurusu, Yunan yetkililer tarafından, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ile işbirliği içinde,

---

⁸⁷ Elif Ö.Çarmılı ve Merve U. Kader, "Türkiye'de Göçmen Kaçakçılığı: Mülteci Krizinin "Öteki" Yüzü", *USAK Raporları*, No 45, Nisan 2016, s. 44.

Sığınma Usulleri Direktifi uyarınca bireysel olarak işleme konulacaktır. Sığınma başvurusunda bulunmayan veya başvuruları, bahse konu Direktif uyarınca dayanaktan yoksun ya da kabul edilemez bulunanlar, Türkiye'ye iade edilecektir. Türkiye ve Yunanistan, AB kurumlarının ve ajanslarının da desteğiyle, irtibatın sağlanması ve ikili düzenlemelerin sorunsuz bir şekilde işleyişinin kolaylaştırılması amacıyla, 20 Mart 2016 tarihi itibarıyla, Türk görevlilerin Yunan adalarında, Yunan görevlilerin de Türkiye'de bulunmalarını da kapsayan gerekli tüm ikili düzenlemeleri kabul edecek ve gerekli adımları atacaktır. Düzensiz göçmenlerin iade işlemlerine ilişkin masraflar, AB tarafından karşılanacaktır.

2) Korunmaya muhtaç gruplara yönelik BM Kriterleri dikkate alınmak suretiyle, Yunan adalarından Türkiye'ye iade edilen her bir Suriyeli için, Türkiye'den bir diğer Suriyeli AB'ye yerleştirilecektir. BMMYK'nın yanı sıra Komisyonun, AB ajanslarının ve diğer üye devletlerin desteği ile geri dönüşlerin başladığı ilk günden itibaren bu ilkenin uygulanmasının sağlanmasına yönelik bir mekanizma tesis edilecektir. Daha önce düzensiz bir şekilde AB'ye girmemiş ya da girmeye teşebbüs etmemiş göçmenlere öncelik verilecektir. AB tarafında ise bu mekanizma çerçevesinde yeniden yerleştirme, ilk etapta, 20 Temmuz 2015 tarihinde üye devletlerin hükümet temsilcilerinin katıldığı AB Adalet ve İçişleri Konseyi toplantısı kararlarında yer alan taahhütlerden kalan 18 bin kişinin yerleştirilmesi şeklinde olacaktır. Daha fazla yeniden yerleştirme ise, ilave en fazla 54.000 kişiye kadar gönüllülük esasına dayanan benzer bir düzenleme aracılığıyla gerçekleştirilecektir. AB Zirvesine katılan liderler Komisyonun, 22 Eylül 2015 tarihli AB içerisinde yeniden yerleştirme kararında, bu düzenleme çerçevesinde üstlenilmiş olan üçüncü bir ülkeden AB ülkesine herhangi bir yerleştirme yapılması taahhüdünün, bahse konu Karar kapsamında tahsis edilmemiş yerlerden dengelenmesine imkan verecek şekilde bir değişiklik önerisinde bulunma niyetini memnuniyetle karşılamaktadır. Bu düzenlemelerin, düzensiz göçe son verme amacını karşılamaması ve iade sayısının yukarıda belirtilen sayılara yaklaşması halinde bu mekanizma yeniden gözden geçirilecektir. İade sayısının yukarıda belirtilen sayıları aşması halinde mekanizma devam ettirilmeyecektir.

3) Türkiye, Türkiye'den AB'ye yasadışı göçe yönelik yeni deniz ve kara güzergahlarını önlemek için gerekli her türlü tedbiri alacaktır ve bu amaç doğrultusunda AB'nin yanı sıra komşu devletlerle de işbirliği yapacaktır.

4) Türkiye ve AB arasındaki düzensiz geçişler sona erdiğinde ya da en azından büyük ölçüde ve sürdürülebilir şekilde azaltıldığında Gönüllü İnsani Kabul Planı uygulamaya koyulacaktır. AB üye devletleri bu plana gönüllülük esasında katkıda bulunacaktır.

5) Tüm beklentilerin karşılanması kaydıyla, en geç Haziran 2016 sonuna kadar Türk vatandaşlarına yönelik vize gerekliliklerinin kaldırılması amacıyla, Vize Serbestisi Yol Haritasının katılan tüm üye devletler bakımından yerine getirilmesine hız verilecektir. Bu amaçla Türkiye, Komisyonun yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle ilgili gerekli değerlendirmesinin ardından, Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyinin verecekleri nihai karara temel teşkil edecek uygun öneriyi Nisan sonuna kadar, sunmasını sağlamak üzere, kalan yükümlülükleri yerine getirmek için gerekli adımları atacaktır.

6) AB, Türkiye ile yakın işbirliği içerisinde, Türkiye için Sığınmacı Mali İmkani kapsamında başlangıç olarak tahsis edilen 3 milyar avronun ödenmesini hızlandıracak ve Mart ayı sonundan önce, Türkiye'nin sağlayacağı hızlı bildirimler ile tespit edilecek geçici koruma altındaki kişilere yönelik daha çok sayıda projenin finansmanını sağlayacaktır. Başta sağlık, eğitim, altyapı, gıda ve diğer yaşam giderleri gibi Sığınmacı Mali İmkani'ndan hızlı bir şekilde finanse edilebilecek alanlarda olmak üzere, sığınmacılara yönelik somut projelere ilişkin bir ilk liste müşterek olarak bir hafta içerisinde oluşturulacaktır. Bu kaynaklar tamamıyla kullanılması aşamasına yaklaşıldığında ve yukarıdaki yükümlülükler karşılandığında, AB, Sığınmacı Mali İmkani çerçevesinde 2018'in sonuna kadar 3 milyar avroluk ilave bir fonu devreye sokacaktır.

7) Türkiye ve AB, Gümrük Birliği'nin iyileştirilmesi konusunda devam etmekte olan çalışmaları memnuniyetle karşılamıştır.

8) Türkiye ve AB, 29 Kasım 2015 tarihli ortak açıklamalarında belirtildiği şekilde müzakere sürecini yeniden canlandırmaya yönelik kararlılıklarını tekrar teyit etmişlerdir. Türkiye ve AB, 14 Aralık 2015 tarihinde 17. Faslın müzakereye açılmış olmasını memnuniyetle karşılamışlardır ve bir sonraki adım olarak Hollanda Dönem Başkanlığında 33. Faslın açılmasına karar vermişlerdir. Komisyonun Nisan ayında bu amaca yönelik bir öneri sunacak olmasını memnuniyetle karşılamışlardır. Diğer fasılların açılmasına yönelik hazırlık çalışmaları, mevcut kurallar çerçevesinde üye devletlerin tutumlarına hanel getirmeksizin hız kazandırılmış şekilde devam edecektir.

9) AB ve AB'ye üye devletler, özellikle Türkiye sınırına yakın belirli alanlarda Suriye içindeki insani koşulların iyileştirilmesine yönelik olarak ve yerel nüfusun ve mültecilerin daha güvenli olacak alanlarda yaşamasını sağlamak üzere Türkiye ile her türlü ortak çabayı gösterecektir.⁸⁸

Türkiye-AB Zirvesi sonrasında mutabakata varılan kararlar arasında iki konu kendi içinde tutarlılığı sorgulanır şekilde değerlendirmek mümkündür. Öncelikli olarak AIHM ve BMMYK raporlarında çok defa dile getirildiği üzere Yunanistan'ın mültecileri için oluşturduğu sistemin yeterli olmamasından dolayı her bir başvuruyu incelemesi mümkün görünmemektedir. İkinci olarak ise uluslararası mülteci hukukuna göre bu insanları topluca geri gönderiminin yasaklanmış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Ortak Eylem Planı yasal açıdan sorunlu olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi bölge ülkelerinin kapasitelerinin sonuna doğru geldiği bir dönemde AB'nin daha fazla aktif bir mülteci politikası için attığı adımları göz ardı etmemek doğru olacaktır. Bu açıdan 7-18 Mart 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen Türkiye-AB Zirveleri Türkiye'nin yükünü hafifletmek açısından önemli adımlardır.⁸⁹

AB, Almanya ve Türkiye: Zorunlu Bir Üçgen

Türkiye'nin bölgedeki çok özel pozisyonundan dolayı AB'nin Suriye politikaları Türkiye'nin mutlak suretle paydaşı olması gereken politikalarlardır. Türkiye nüfusunun büyük oranda Müslüman olması ve bulunduğu coğrafi konum AB dış politikası açısından hiç bir üye ülkenin sağlayamayacağı avantajları gündeme getirebilir. Arap Baharı ve Suriye iç savaşı gösteriyor ki AB, güvenlik politikalarını Türkiye ile daha fazla koordinasyon halinde şekillendirmelidir. Ayrıca Türkiye ile AB, çatışma sonrası dönemde Suriye'nin ve ekonomisinin yeniden inşası gibi konularda çok aktif şekilde ve birlikte hareket etmelidirler. 2008 Krizinden büyük yara almış olan AB için Türkiye'nin katkısı çok önemli olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin dış politika terazisinin fazlaca Orta Doğu yönüne doğru kaydığı bir dönemde AB katkısı Türkiye için dengeleyici bir artı olacaktır. Avrupalılaştan Türkiye dış politikası hem AB için hem de Türkiye için kazan kazan stratejisini ve sonucu beraberinde getirecektir. Türkiye-AB ilişkilerinin Suriye sonrası döneminde Almanya çok belirleyici bir ülke konumunda olacaktır. Birliğin kuşkusuz hem ekonomik hem de siyasi liderliğini yapan

---

⁸⁸ "18 Mart 2016 Türkiye-AB Zirvesi", Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, 27 Mayıs 2016, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=50241> (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2016).

⁸⁹Güney, 2016, a.g.e.

bir nevi AB'nin lokomotif ülkesi olan Almanya Suriyeli mültecilerin AB sınırları içerisinde en fazla bulunduğu ülkedir. Sadece bu realite dahi Brüksel-Berlin ve Ankara arasındaki trafiğin artmasına neden olan bir durumdur. Geri Kabul Anlaşması ve Vize Serbestisi gibi konuları bu çerçevede değerlendirmek doğru olacaktır.

Suriye Halkının Karşılaştığı Sosyal Travmanın Üstesinden Gelinebilmesi için İhtimaller ve Sonuç

Çatışma sonrası dönemde Suriye'deki sosyal, ekonomik ve siyasi yeniden inşa ve kalkınma projelerinin doğru metotlarla dizayn edilmesi ve uygulanması Suriye'deki uluslararası ve yerel karar alıcılar ile uygulayıcılar için en önemli zorluk olacaktır. İç savaşın sona ermesini takiben başlatılması elzem olan çok taraflı çatışma sonrası travma yönetme programları savaştan zarar görmüş tüm Suriyeli gruplar için çok değerlidir. Suriyeli mezhepsel gruplar, travma uzmanları, STK temsilcilerinden oluşacak birleşik komiteler çatışma sonrası travma yönetimini yerel ve uluslararası kurumlarla ortak hareket edecek şekilde Suriye halkının yaralarını bir nebze olsun iyileştirebilirler.

Çatışma Sonrası travma yönetimi programları mülteci meseleleri, güvenlik, ekonomi, yerel iyileştirmeler, sivil toplum, aile ve eğitim gibi birçok farklı alanı kapsamalıdır. Mültecilere sağlanacak güvenlik ve sivil halk için oluşturulacak güvenli çevre çok önemlidir. Aslında, çatışmalar sürerken sahada başarılı rehabilitasyon programları yaratmak güç bir konudur. Suriye'de süregelen çatışmaların karmaşıklığı bu olasılığı Suriye için çok daha zorlaştırmaktadır. Bu açıdan çatışma çözümü ve travma yönetimi gereklilikleri arasında en üst sırada yer alan çatışan grupların silahsızlanması ve barışçıl bir ortamın sağlanmış olması gereklidir. Uluslararası ve yerel unsurlardan oluşacak ortak komiteler silahsızlanma ve silahların kontrolü askeri yönetimlerin kaldırılmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, çatışma sonrası barış koruma mekanizmaları mutlak suretle uluslararası toplum ve yerel aktörlerden oluşturulmalıdır.

Suriye çok çeşitli oluşumlar altında çatışan yabancı terörist savaşçıları (Foreign Terrorist Fighters) yeniden entegrasyonu güvenlik için bir diğer önemli konudur. Bu insanların rehabilitasyon ve yeniden bütünleşme süreçlerindeki başarısızlık çok kanlı şekilde yaşanan çatışmaların sonrasındaki dönemde bu insanların birer suçluya ya da barış ortamındaki teröristlere dönüşmelerine neden olabilir. Fakat bu insanların uzun yıllar süren çatışmalardan sonra yeniden sosyal hayata dönmelerini sağlamak çok zahmetli olacaktır.

Suriye’de iç savaş sırasında çatışmalara aktif şekilde katılmış bu militanların rehabilitasyonlarına özel önem verilmelidir.

Sivil toplum açısından, STK’ların danışmanlığında çatışmaların şiddetinden etkilenmiş gruplara yardım edilmesi gereklidir. Bu programlar sivil toplum içerisinde yer alan aynı savaştan işkence, tecavüz, aile yakınlarını kaybetme gibi benzer travmalarla etkilenmiş tüm mezhepsel grupları hedeflemelidir. Bu açıdan daha önce bu konular üzerinde dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan çatışmalardan tecrübeli ve özellikle travma yönetimi konusunda uzmanlaşmış STK’lar ile koordineli çalışmalar yürütülmelidir. Suriye’de savaş devam ederken de Suriyeli mültecileri misafir eden ve barındıran ülkelerdeki mülteci kampları ve dışında yukarıda bahsi geçen konular üzerinde uzmanlar göndererek çalışmalar yapılmalıdır. Fakat sadece uluslararası STK’lardan uzman göndermenin yararlı olmayacağını farkında olunarak yerel, mezhepsel ya da etnik gruplardan temsilciler de bu programlara dahil olmalıdır. Bu aşamada, çatışma sonrası travma yönetimi merkezlerinin Türkiye, Ürdün, Lübnan vb. bölge ülkelerinde kurulması olasılığında bahsedebiliriz. Sivil toplum üyeleri, farklı dinsel-etnik kimliğe sahip gençler ve toplumun farklı kesimlerinden kamuoyu liderlerinin eğitim kamplarına gönderilmesi, öncelikle onların çatışma sonrası travma yönetimi konusunda eğitilmesi onların da geldikleri toplumların eğitilmelerinde öncülük etmesini sağlayacaktır.

Suriye iç savaşı sürerken ve yakın gelecekte sağlanabilecek barış ortamı için beklentiler neredeyse minimum seviyede mülteci kampları rehabilitasyon programlarının uygulanması için ilk hedef alanları olmalıdır. Uluslararası toplum travma yönetimi programlarına hem finansal hem de teknik açılarından sponsor olmalıdır. Çatışmalardan kurtularak komşu ülkelere gidenlerin yaşadığı mülteci kamplarının durumları iyileştirilmelidir. Gerektiği yerlerde gelişmiş alt yapıya sahip yeni kamplar inşa edilmelidir. Bu anlamda Türkiye, Ürdün ve Lübnan hükümetleriyle yakın işbirliğini sağlayacak mekanizmalar geliştirilmelidir. AB bu işbirliğinde partnerlerini ideolojik bakış açılarını ve siyasi hırslarını bir yana koyarak, insani ve ekonomik motivasyonlarla seçmelidir. Toplama kamplarından başlanacak travma yönetim pratikleri iç savaşın sona ermesiyle başlayacak Suriye’nin yeniden inşa sürecindeki programlar için tecrübe olacaktır.

Bu amaçla öncelikle çocuklar, kadınlar ve engelliler için koruma ve rehabilitasyon programları kurgulanmalıdır. Suriyeli çocuklar ve gençler için dizayn edilecek özel eğitim

programları ve savaştan zarar gören Suriyeli çocuklar için oluşturulacak fonlar bahsi geçen çocuk ve gençlerin hayatlarını normale dönmesi için ilk adım olacaktır. Gençlik Kampları çatışma halindeki toplumlardan gelen gençlerin bir araya geldiği ve eğitim gördüğü alanlar olarak toplumsal barışta yardımcı olabilecek unsurlar arasında yer almalıdır. Bu kamplar ve yaz programları barış çabalarına sponsor olan ülkelerde düzenlenerek çocukları ve gençleri uzman pedagoglar ve barış eğitmenleri ışığında çocuklara ve gençlere Suriye'nin geleceğinde rol almalarını sağlayacaktır. Yerel aktörlerin parçası olmadığı travma yönetim programları başarılı sonuçları getirmesi mümkün değildir. Barışın sağlanması ve travma yönetimi için savaştan etkilenen toplumun tüm kesimlerinin ekonomik rehabilitasyonu ve yeni ekonomiye adaptasyonu da üzerinde durulması gereken önemli bir durumdur. Özetle, tüm bu programların başarısı Suriyelilerin yaşadığı sosyal travmanın üstesinden gelinebilmesi için yerel, bölgesel ve uluslararası aktörlerin maksimum düzeyde koordinasyon içinde çalışmasına bağlıdır.

Ayrıca Suriye Krizinin sona ermesi ve istikrarın sağlanabilmesi için AB'nin Brexit sonrası dönemde en önemli dış politika aktörü olacak Almanya'nın atması gereken muhtemel adımlar şu şekilde olabilir;

- 1- Çatışmaların sona ermesi için gereken tüm çabanın beraberce gösterilmesi
- 2- Barışın inşa edilmesi için çatışmanın taraflarına yönelik siyasi, ekonomik ve askeri zorlayıcı adımların atılması
- 3- Çatışmaların sona ermesi ve istikrarın sağlanabilmesi için yapılması gerekli olan silah kontrolünün yapılması, hem Suriye hem de komşu ülkeler için çok önemli olan nükleer silahların zorlayıcı ve etkili şekilde denetlenmesi ve imha edilmesi gereklidir. Bu noktada Rusya ve İran gibi Suriye rejimiyle yakın ilişki içinde bulunan ülkeler de uluslararası kontrol mekanizmaları içinde yer almalıdır.
- 4- Taslak AB-Suriye Ortaklık Anlaşması Suriye'de ekonomik ve siyasi gelişmeyi amaçlayan Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Enstrümanı'nın bir parçasıydı. Antlaşma şu aşamada uygulanamaz durumda olmasına karşın yine de çatışmaların sona ermesinde ve Suriye-AB ilişkilerinin gelişmesine katkı koyacaktır.⁹⁰ Fakat bahsi geçen AB-Suriye Ortaklık Anlaşması Suriye toplumunun tüm taraflarının çekince ve endişeleri dikkate alınarak yeniden müzakere edilmeli ve çıkan netice doğrultusunda dizayn edilmelidir.

---

⁹⁰ Anja Zorob, "The Syrian-European Association Agreement and its Potential Impact on Enhancing the Credibility of Reform", *Mediterranean Politics*, Cilt 13, No 1, 2008, s. 1-21

KAYNAKÇA

Abdurrahman Mustafa, “Suriye’de Türkmen Gerçeği”, *Orsam Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No 40, Ocak 2016, Ankara.

Amy R. West, “Syrian Refugees Need More Than Food”, *Aljazeera America*, 9 Mart 2014, <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/3/education-for-syrianrefugeesinsufficient.html> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

“*An International Failure: The Syrian Refugee Crisis*”, Uluslararası Af Örgütü, 13 Aralık 2013, https://www.amnesty.ca/sites/amnesty/files/an_international_failure_-_the_syrian_refugee_crisis.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Anja Zorob, “The Syrian-European Association Agreement and its Potential Impact on Enhancing the Credibility of Reform”, *Mediterranean Politics*, Cilt 13, No1, 2008, s. 1-21.

Aron Lund, “Struggling to Adapt: The Muslim Brotherhood in a New Syria”, *Carnegie Endowment*, Mayıs 2013.

Avrupa Birliği Suriye Delegasyonu resmi internet sitesi, http://www.eeas.europa.eu/delegations/syria/eu_syria/tech_financial_cooperation/health/index_en.htm

Bassam Haddad, “Syria, the Arab Uprisings and the Political Economy of Authoritarian Resilience”, *Interface*, Cilt 4, No1, 2012, s.113-130.

Catherine Ashton, “Speech on the Latest Developments in the Common Foreign, Security and Defence Policy”, No 131023/01, 23 Ekim 2013, Strazburg, http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131023_01_en.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Christian Sinclair ve Kajo Sirwan, “The Evolution of Kurdish Politics in Syria”, *Midde East Research and Information Project*, 31 Ağustos 2011, <http://www.merip.org/mero/mero083111> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Daniel Neep, “Book Review of Raphael Lefevre’s ‘Ashes of Hama: the Muslim Brotherhood in Syria’”, *The RUSI Journal*, Cilt 159, No2, 2014, s.97-98.

“Davutoğlu: PYD is responsible for its own absence in Geneva II”, *Today’s Zaman*, 23 Ocak 2014, http://www.todayszaman.com/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=337435(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Donatella Della Ratta, "Syria: Virtue of civil disobedience", *Al Jazeera*, 06 Nisan 2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/04/20124283638298672.html> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Doris Dialer, "Shaping the Institutional Set-up of the EEAS", Doris Dialer, Heinrich Neisser ve Anja Opitz (der.), *The EU's External Action Service: Potentials For One Voice Foreign Policy*. Innsbruck, Innsbruck University Press, 2014.

Edmund Ratka, "Germany and the Arab Spring – Foreign Policy between New Activism and old Habits," *German Politics and Society*, Cilt 30, No 2, 2012, s.59-74.

Edmund Ratka ve Christine Strassmaier, "The European Union and Syria- Reluctant and Unambitious in a Middle Eastern Imbroglıo", Doris Dialer, Heinrich Neisser ve Anja Opitz (der.), *The EU's External Action Service: Potentials For One Voice Foreign Policy*, Innsbruck, Innsbruck University Press, 2014.

Elif Ö. Çarmılı ve Merve U. Kader, "Türkiye'de Göçmen Kaçakçılığı: Mülteci Krizinin "Öteki" Yüzü", *USAK Raporları*, No:45, Nisan 2016.

Florence Gaub, "Understanding Instability: Lesson from the Arab Spring", *AHRC Public Policy Series*, No 9, Aralık 2012, <http://www.ahrc.ac.uk/documents/project-reports-and-reviews/ahrc-public-policy-series/understanding-instability-lessons-from-the-arab-spring/> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Franck Düvell, "Turkey, the Syrian Refugee Crisis and the Changing Dynamics of Transit Migration", *IEMed. Mediterranean Yearbook 2013*, 2013.

Gary C. Gambill, "Syrian Druze: Toward Defiant Neutrality", *Middle East Forum*, Mart 2013, <http://www.meforum.org/3463/syrian-druze-neutrality> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

"Germany: Spectator or Player on Syria Crisis?", *Deutsche Welle*, 11 Eylül 2013, <http://www.dw.de/germany-spectator-or-player-on-syria-crisis/a-17081589> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Giovanni Grevi, "Reflections after the No votes: What makes the EU an international actor?", *European Union Institute for Security Strategies*, 02 Kasım 2005, <http://www.is.europa.eu/publications/detail/article/reflections-after-the-no-votes-what-makes-the-eu-an-international-actor/> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Gordon Brown, "A Brilliant Scheme for Making Sure Syria's Child Refugees Get an Education", *The Guardian*, 24 Ocak 2014, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/24/syria-child-refugees-school-education-gordon-brown> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Hassan Hassan, "How the Muslim Brotherhood Took over the Syrian Revolution" *Foreign Policy*, 13 Mart 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/13/how_the_muslim_brotherhood_hijacked_syria_s_revolution (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Ignacio Alvares Ossorio, “The Syrian Uprising: Syria’s Struggling Civil Society”, *Middle East Quarterly*, Cilt 19, No 2, 2012, s.23.

John Caves, “Syrian Kurds and the Democratic Union Party”, *Institute for the Study of War*, 6 Aralık 2012, <http://www.understandingwar.org/backgrounder/syrian-kurds-and-democratic-union-party-pyd> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Jonathan Saul, “Assad allies profit from Syria’s food crisis”, *Al Arabiya News*, 14 Kasım 2014, <http://english.alarabiya.net/en/business/economy/2013/11/14/Assad-allies-profit-from-Syria-s-lucrative-food-trade.html>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Josef Joffe, “The Libyan War Was a Success. But It Won’t be a Model for Other Wars”, *New Republic*, 24 Ağustos 2011, <http://www.newrepublic.com/article/94105/joffe-libya-NATO-obama-france> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Kais M. Firro, *A History of the Druzes*, E.J. Brill, Hollanda, 1992.

Khanfar, Wadah, “Religion and Politics in Syria”, *Faith Street*, 19 Mart 2012, <http://www.faithstreet.com/onfaith/2012/03/19/religion-and-politics-in-syria/10175> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Kristalina Georgieva, “Violence Raging in Syria”, 20 Ekim 2014, http://ec.europa.eu/commission_20102014/georgieva/hot_topics/violence_raging_syria_en.htm (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2016).

Laura Ruiz de Elvira, “The Syrian Civil Society in the Face of Revolt”, *Tepsis Papers*, Laboratory TEPSIS Excellence, Paris, Ekim 2013.

Lauren Williams, “Syrian businessmen back opposition conference” *The Guardian*, 30 Mayıs 2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/may/30/syrian-businessmen-back-opposition-conference>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Leila Shrooms, “SYRIA: The struggle continues: Syria’s grass-roots civil opposition”, *Tahrir ICN*, 16 Eylül 2013, <http://tahriricn.wordpress.com/2013/09/16/syria-the-struggle-continues-syrias-grass-roots-civil-opposition/>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Musallah internet sayfası, <http://www.syriasolidaritymovement.org>.

Najib Ghabdian, “Syria’s Muslim Brothers: Where to Next?”, *The Daily Star Lebanon*, 17 Eylül 2010, <http://www.dailystar.com.lb/Opinion/Commentary/2010/Sep-17/119993-syrias-muslim-brothers-where-to-next.ashx#axzz32w6oxWYn>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Nigel Wilson, “Syria's War Economy: How it Works and Who Makes Money”, *International Business Times*, 14 Nisan 2014, <http://www.ibtimes.co.uk/syrias-war-economy-how-it-works-who-makes-money-1444768>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Nursin A. Güney, “The Reasons Why the EU-Turkey Deal on Refugees on Important”, *Bilgesam*, 27 Mayıs 2016, <http://www.bilgesam.org/en/incele/2402/-the-reasons-why-the-eu-turkey-deal-on-refugees-is-important/#.V1ArQzV97IU> (Erişim Tarihi 1 Haziran 2016).

Omar, Hossino ve İlhan Tanır, “The Decisive Minority: The Role of Syria’s Kurds in the Anti-Assad Revolution”, *A Henry Jackson Society Report*, Mart 2012.

Rachel Brandenburg, “Syria’s Civil Society: Wael Sawah on the Push for Influence”, *United States Institute of Peace*, 27 Şubat 2014, <http://www.usip.org/olivebranch/syria-s-civil-society-wael-sawah-the-push-influence> (Erişim Tarihi 20 Şubat 2016).

Rassa, Mohammed Saied, “Syria’s Muslim Brotherhood: Past and Present”, *Al-Monitor*, 5 Ocak 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/politics/2014/01/syria-muslim-brotherhood-past-present.html> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Raymond A. Hinnesbuch, “State, Civil Society, and Political Change in Syria”, Augustus R. Norton (der.), *Civil Society in the Middle East*, Leiden, E.J. Brill, s.214-243.

Raymond Hinnebusch, “From Authoritarian Upgrading to Revolution?”, *International Affairs*, Cilt 88, No1, 2012, s. 95-113.

Richard Gowan “Diplomatic Fallout: Europe's Struggle for Strategic Competitiveness”, II. Bölüm, *World Politics Review*, 2 Aralık 2013, <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/13413/diplomatic-fallout-europe-s-struggle-for-strategic-competitiveness-part-ii> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Richard Youngs ve Ana Echagüe, “Europe, the Mediterranean, the Middle East and the Need for Triangulation”, *The International Spectator*, Cilt 45, No 3, 2010, s.27-39.

Robert Springborg , “Egypt Syria and Iraq”, Mohammed Ayoob (der.), *The Politics of Islamic Reassertion*, St Martin’s, New York, 1981, s.31-52.

Rodin Hevian, “The Resurrection of Syrian Kurdish Politics”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt17, No 3, 2013, s.45-56.

Stephan Lehne, “The Big Three in EU Foreign Policy”, *The Carnegie Papers*. Washington DC: Carnegie Europe, 2012, http://carnegieendowment.org/files/eu_big_three1.pdf (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2014).

Stephen Starr, *Revolt in Syria*, Churst and Co., Londra, 2012.

Susi Dennisson, et al., “Why Europe Needs A Global Strategy”. Brüksel, *European Council on Foreign Relations*, No: 90, 2013.

Syria Crisis. ECHO Factsheet” Avrupa Komisyonu Sivil Koruma ve İnsani Yardım Genel Müdürlüğü, Mart 2016, https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2016).

Syrian clans: Syria's government delegation to Geneva represents us”, *Syrian Arab News Agency (SANA)*, 7 Ocak 2014, <http://sana.sy/eng/21/2014/01/07/521057.htm>(Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

“Syria: Druze rebels deny ‘forced conversion’ reports”, *Asharq Al-Awsat*, 28 Aralık 2013, <http://www.aawsat.net/2013/12/article55326047> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

“Syria Crisis: ECHO Factsheet” , Avrupa Komisyonu Sivil Koruma ve İnsani Yardım Genel Müdürlüğü, Mart 2016, https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2016).

“The Middle East and North Africa: Building Bridges Between Europe and the Arab World”, Almanya Ekonomik Ortaklık ve Kalkınma Bakanlığı, https://www.bmz.de/en/countries_regions/naheer_osten_mittelmeer/index.html (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

“The Muslim Brotherhood in Syria”, *Carnegie Endowment*, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=48370&reloadFlag=1> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

Timo Behr, “Germany and The Arab Spring”, *Actuelle de l’firi*, Ekim 2012.

Tobias Schumacher, “The EU and the Arab Spring: Between Spectatorship and Actorness”, *Insight Turkey*, Cilt 13, No 3, 2011, s. 107-119.

Tolay, “The EU and Turkey’s Asylum Policies”, *Institute Affari Internazionali*, No10, Ocak 2014.

Ulkire Guerot, “Germany After The Elections: Prospects For Europe?”, *The International Spectator*, Cilt 48, No 4, 2013, s.1-6.

Wael Sawah, “Syrian Civil Society Scene Prior to Syrian Revolution”, *Humanist Institute for Co-operation with Developing Countries*, No 21, Ekim 2012.

Yvette Talhamy, “The Syrian Uprising: The Muslim Brotherhood Reborn”, *The Middle East Quarterly*, Cilt19, No 2, 2012, s. 33-40.

Zachary Laub, “The Role of Religion in Post-conflict Syria: interview with Daniel Philpott”, *Council on Foreign Relations*, 07 Şubat 2013, http://www.cfr.org/syria/role-religion-postconflict-syria/p31050?cid=soc-Twitter-in-Interview-Role_of_Religion_Postconflict_Syria-070213 (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2014).

“18 Mart 2016 Türkiye-AB Zirvesi”, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, 27 Mayıs 2016, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=50241> (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2016).